

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI

AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT UNİVERSİTESİ

TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ

TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

Hazırlayan

Elhan Azizov

131702022

BAKÜ-2017

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EĞİTİM BAKANLIĞI
AZERBAYCAN DEVLET İKTİSAT UNİVERSİTESİ
TÜRK DÜNYASI İŞLETME FAKÜLTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER

LİSANS BİTİRME TEZİ
TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

Tez Danışmanı
Dr. Elşen Memmedli

Hazırlayan
Elhan Azizov

131702022

BAKÜ-2017

ÖZET

1990'lı yılların başında, Sovyetlerin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan sistemik çözülmenin ardından, uluslararası sistemde büyük bir dönüşüm yaşandığını belirtti. Bölgesel ve uluslararası ölçekte yeni aktörlerin ve yeni nüfuz alanlarının oluştuğuna dikkat çekti. Sistemsel değişikliklerden doğrudan etkilenen bölgeler olan Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanların Türkiye'yi çevrelediğine işaret etti. Dış politika oluşturma sürecinde, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemin yeni parametrelerine uyum sağlamakta geciktiğini ve kendisini çevreleyen yakın coğrafyada meydana gelen gelişmelere karşı tepkisel karşılık vermekle yetindiğini ifade etti. 1990 sonrası dönemde, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu ile ilişkilerinde "güvenlik" sorunsalının başat rol oynadığına dikkat çekerek; somut sorunların "sınır güvenliği, PKK, Kürt, su" konularında ortaya çıktığını belirtti. Soğuk Savaş sonrası tehdit algılamalarının değişerek çeşitlendiği yeni ortamda, Arap ülkeleriyle yaşadığı güvenlik sorunlarının, Türkiye'yi yeni bölgesel müttefikler aramaya ittiğini söyleyerek, İsrail ile geliştirilen ilişkileri bu çerçevede değerlendirdi. 1990'ların ilk yıllarında, Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri, bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Körfez Savaşı bağlamında değerlendirdi. Bu çerçevede, İran ile ilişkilerin tarihsel karakteristiğinin değişmeyerek, hem "işbirliği" hem "zıtlasma" boyutlarının iç içe geçmiş olduğunu vurguladı.

Her iki tarafla mevcut ilişkilerinin niteliği bakımından ABD'nin, bölgenin iki önemli gücü olan Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde belirleyici rol oynadığına işaret etti. 1999–2000 yıllarında

Türkiye’nin Orta Doğu politikasında çok yönlü yaklaşımların ortaya çıkmaya başladığı tespitinde bulunarak, bu dönemde dış politikada Avrupa Birliği’ne ağırlık verildiğini ifade etti. Ancak, ABD’nin Irak’ı işgali sonrasında ortaya çıkan uluslararası konjonktürde, Türkiye’nin komşularıyla “sıfır sorun” stratejisine dayanan çok boyutlu dış politika anlayışı çerçevesinde Orta Doğu’ya bakışının yeniden şekillendirildiğine dikkat çekti.

İçindekiler

TUTANAK.....	i
ÖZET.....	iii
İçindekiler	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM **ORTADOĞU VE STRATEJİK ÖNEMİ**

1.1.ORTADOĞU KAVRAMI VE COĞRAFYASI	3
1.2. ORTADOĞUNUN TARİHSEL ÖNEMİ	7
1.3. ORTADOĞUNUN JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK.....	11
1.4. YERALTI VE YERÜSTÜ KAYNAKLARI	21
1.5. DİNİ YAPISI	23
1.5.1. Yahudilik	23
1.5.2. Hıristiyanlık	25
1.5.3. Müslümanlık	26
1.6. TÜRKİYE AÇISINDAN ORTADOĞUNUN ÖNEMİ.....	26

İKİNCİ BÖLÜM **SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU** **POLİTİKASI**

2.1.İRAN İLE İLİŞKİLER.....	30
-----------------------------	----

2.1.1. 2000-ci yıla kadar olan ilişkiler	30
2.1.2. 2000 sonrası ilişkiler.....	35
2.2. SURIYE İLE İLİŞKİLER.....	38
2.2.1. Adana Mutabakatı.....	38
2.2.2. Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yakınlaşma	39
2.2.3. Türkiye-Suriye İlişkilerinde Dönüşüm	42
2.2.3.1. Arap Baharı.....	43
2.2.3.2. Suriye krizi ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi	47
2.3. İSRAİL İLE İLİŞKİLER	51
2.3.1. 1990-2002 Dönemi İlişkileri.....	51
2.3.2. AK Parti Dönemi İlişkileri.....	52
2.3.2.1. Mavi Marmara Olayı	60
2.4. IRAK İLE İLİŞKİLER.....	64
2.4.1. Körfez Savaşı Sonrası İlişkiler	64
2.4.2. Amerikanın Irak’a Mühahilesi Sonrası Türkiye’nin Ortadoğu Politikası	67
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	74

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AIPAC:	American İsrail Public Affair Committee
AJC:	American Jewish Congress
BM:	Birleşmiş Milletler
BMGK:	Birleşmiş Milletler Genel Kurul
BOP:	Büyük Orta Doğu Projesi
BP:	British Petroleum
FKÖ:	Filistin Kurtuluş Örgütü
GOKAP:	Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesi
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAİ:	Transatlantic İnstitute
İ.Ö:	İsadan Önce
M.Ö:	Milattan Önce
M.S:	Milattan Sonra
Çev:	Çeviren
s:	Sayfa
ss:	Sayfalar
yy:	Yüzyıl
a.g.e:	Adı Geçen Eser
a.g.m:	Adı Geçen Makale
a.g.t:	Adı Geçen Tez

GİRİŞ

Orta Doğu; en batıda Fas'a kadar uzanan Kuzey Afrika toprakları ile güneyde Yemen'i ve doğuda Irak'ı içine alan Arap yarım adasında 1517'de Suriye ve Mısır seferleri ile başlayan Osmanlı egemenliği 1918'e kadar yaklaşık 400 yıl devam etmiştir. Dünya tarihinin en eski yerleşim merkezi, üç semavi din açısından önemi, 19. Yüzyıl ile birlikte fosil enerji kaynaklarının bulunması ile birlikte büyük devletlerin iştahını kabartmıştır. Yahudi toplumunun ana yurtlarından sürgün edilmeleri, içlerinde hep yaşattıkları Kutsal topraklara dönme arzusu ile büyük devletlerin çıkarları birleşince tarihi emellerine ulaşma çabası içine girmişler ve sonunda bunu başarmışlardır. Bu emele kısaca Siyonist faaliyet ya da Siyonist ülkü diyebiliriz. Siyonist düşünce ile birlikte ortaya çıkan durumun Orta Doğuda mevcut bulunan güç dengesine etkileri, Türkiye'nin Orta Doğuya yönelik politikalarını etkilemiştir.

Orta Doğu'daki sorunları ve Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasını anlamak için özellikle İngiltere ve Fransa'nın I. Dünya Savaşı esnasında Türkleri bölgeden çıkarmaya yönelik politikaları ile bağımsız olacaklarını sanan bazı Arap uluslarının bu devletlerle işbirliğine dönük politikalarını yeterince anlamak gerekir. Türkiye'de genel olarak I. Dünya Savaşı esnasında Arapların ihanetinden söz edilirken, Türkiye'deki kamuoyunun bir kısmı Orta Doğu'yu Türkiye'nin vazgeçmemesi gereken bir bölge olarak görmekte, bazıları ise bölgenin karmaşık yapısından hareket ederek sorunlardan uzak durulmasını önermektedir. Aynı farklı değerlendirmeler Arap kamuoyunda da söz konusudur. Arapların bir kısmı Türkiye'yi emperyalist politikalar izleyen bir imparatorluğun mirasçısı olarak görürken, bir kısmı ise Osmanlı'nın devamı olarak düşündükleri Türklere büyük bir saygı duymaktadır.

Birinci bölümde genel olarak Ortadoğunun stratejik önemine değinilmiş, tarihi, coğrafi, jeostratejik, dini ve kültürel olarak incelenmiş ve Türkiye'nin bölgedeki önemine dikkat çekilmiştir.

Bu çalışmamda bilimsel veriler ışığında Orta Doğu'nun önemini, geçmişini, bugününü değerlendirip ve geçmişteki Türkiye'nin Orta Doğu politikalarına ışık tutup, eğer varsa eksiklikleri göz önüne alınıp ve Türkiye'nin bu bölgede gelecekte nasıl politika izlemesi gerektiği, geçmiş ile bugün kıyaslanarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmamda Ortadoğunun hem siyasi hem kültürel hem ekonomik hem de dini açıdan ne kadar önemli bir statüye sahip olduğu saptanmıştır. Birçok önemli enerji kaynaklarının bu bölgede olması, Kudüs gibi bütün dinler için önemli sayılabilecek bir merkezin yine burada yerleşmesi ve başka birçok sebepten dolayı Ortadoğu günümüzün en önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır.

İkinci bölümde ise soğuk savaş sonrası Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan ilişkileri ele alınmış ve tarihsel açıdan incelenmiştir. Bu ilişkiler çerçevesinde temel olarak 4 ülke ele alınmıştır. Bu ülkeler İran, Irak, Suriye ve İsrail devletleridir. Bu bölümde bu ülkelerle yaşanan krizler ele alınmış, Türkiye'nin bu devletlerle olan inişli çıkışlı ilişkileri değerlendirme konusu olmuştur. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan ilişkileri sadece siyasi açıdan incelenmemiş, hem ekonomik hemde kültürel faktörler ele alınarak geniş yelpazede bir araştırma yapılmıştır.

BÖLÜM I : ORTADOĞU VE STRATEJİK ÖNEMİ

1.1.ORTADOĞU KAVRAMI VE COĞRAFYASI

Orta Doğu hem coğrafi hem siyasi olarak, “pek çok bilinmezlerin, karmaşık ilişkilerin, sorunların ve çatışmaların, ihanetlerin ve dostlukların, birleşme adına yaşanan ayrışmaların, homojen zannedilen heterojenliğin, tam olarak kavranmadığı için bazılarınca kaynayan kazan, bazılarınca bataklık olarak tanımlanan, bazılarına göre istikrarsızlığın ve geri kalmışlığın bazılarına göre petrolün ve zenginliğin merkezi olan, üzerine çok şey söylenen ama çok az şey bilinen bir coğrafyanın” ifadesidir.¹

Ortadoğu’nun bu kadar canlı, renkli olmasının sebebi aslında uygarlığın burada başlamış olması ve değişik kökenli kavimlerin buraya yerleşip Ortadoğu’nun eski uluslarını oluşturmalarıdır.²

Kavram olarak Ortadoğu (*İng.* Middle East, *Alm.* Mittlerer Osten, *Fr.* Moyen Orient) coğrafi bir bölgeyi ifade etmemekte olup tamamiyle siyasi bir sınırlandırmadan ibarettir.

Bununla birlikte günümüzde olduğu gibi geçmiş dönemlerde de Ortadoğu ifadesiyle tam olarak nerenin ve hangi ülkelerin kapsandığı netlik kazanmamıştır. Bu sınırlandırma zaman içerisinde değişim gösterdiği gibi ülkeden ülkeye de farklılık göstermektedir. Coğrafi bir kavram ve bölge olmayan Ortadoğu’nun siyasi açıdan kapsadığı ülkeler ise her dönem için bir tartışma konusu olmuş, pek çok kaynakta çok farklı bir sınırlamaya gidildiği gözlenmiştir.³

¹ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 9.

² Zişan Şirin Ayrancı, **"Türkiye-Suriye ilişkileri"**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006.

³ Nuran Taşlıgil, Güven Şahin, "OrtaDoğu kavramı ve Türkiye’de OrtaDoğu coğrafyası ile ilgili bir litaretü çalışması", s.

Orta Doğu kavramı bir çok siyasi kavram gibi ilk olarak 20ci yüzyılında başlarında İngilizler tarafından kullanılmaya başlanır. Yakın Doğu kavramının yetersiz kaldığını düşünen İngilizler, Osmanlı İmparatorluğuyla Hindistan arasında kalan bölgeyi kapsayacak OrtaDoğu (Middle East) kavramını ortaya atarlar. Kavramın kullanılmaya başlanılmasının temelinde yatan sömürgeci kaygılar bu bölgenin geleceğinin şekillenmesinde etkin rol oynar.⁴

İkinci Dünya Savaşından sonra bilimsel çalışmalarda ve uluslararası siyasette giderek kullanımı yaygınlaşan "OrtaDoğu" kavramını ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisi Alfred Mahan National Rewiev'de Basra Körfezi'nin önemini ele aldığı "The Persian Gulf and İnternational Relations" başlıklı yazısında Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır.

Mahan OrtaDoğu kavramı ile Süveys'ten Singapur'a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü koruyan ve kesin şekilde sınırlarını belirtmediği bir bölgeyi anlatmaktaydı.⁵Mahen'den sonra bu kelimeyi kullanan kişi ise Sir İgnatius Valentine Chirol olmuştur.⁶

Chirol Orta Doğu'yu daha geniş yorumlayarak bu bölgeni İran, Basra Körfezi, Irak, Doğu Arabistan kıyıları, Afganistan'ı ve Tibet'i kapsayan coğrafya olarak düşünmüştür.⁷ Angus Hamilton 1909 yılında Londra'da yayınladığı "Problems of the Middle East" adındaki kitabı ile bu kavramı bilim dünyasına taşıyarak Basra Körfezi bölgesinin İngiltere'nin uluslararası menfaatleri ve sömürgeci devletler arasındaki

142.http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu11makale/nuran_tasligil_guven_sahin.pdfErişim Tarihi: (15.04.2017)

⁴Ömer Turan, **Tarihin Başladığı Nokta OrtaDoğu**, Yaydağ Yayınları, İstanbul, 2002, s. 15.

⁵David Dursun, "Orta Doğu neresi? Sübjektiv Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi", **Fırat Üniversitesi OrtaDoğu Araştırmalar Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri**, Elazığ, 2003, s. 21.

⁶Doğaç Özdemir, "OrtaDoğu Kavramının Kısa Tarihi", **Gazete Bilkent**, 04 Ekim 2014, s. 1.

⁷H. Burç Aka, Ensar Nişancı , "Neo-Oryantalizm ve Orta Doğu'yu Anlamak", **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:9, 2015, s. 12.

rekabet çerçevesindeki önemini anlatmaktaydı. Aynı yıllarda Hindistan'da Kral naibi olan Lord Curzon, ilk defa 1911'de Hindistan'a yakın yerleri ifade etmek için resmi konuşma ve belgelerde “Orta Doğu” kavramını kullanarak ona yarı resmi bir nitelik kazandırmıştır."Ortadoğu" deyiminin yaygın kullanılışı ve kavram değişikliği İkinci Dünya Savaşı sırasında olmuştur.⁸II.Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin, askeri birliklerini İngiliz Ortadoğu Komutanlığı adıyla bölgede konuşlandırarak burayı istihbarat ve hareket merkezi haline getirmesiyle, Ortadoğu terimi kullanılmaya başlanmıştır.⁹ Yani bu kavram, köken itibarıyla Avrupa kaynaklıdır ve Avrupa bu kavramı kendi hedeflerine ulaşmak için üretmiştir ve hem Batı coğrafyasından uzaklığı ifade eden, hem de Batının siyasal/kültürel değerlerinden farklı bir yapıya işaret eden bir anlamı vardır. Ortadoğu sınırları çizilmesi zor, geniş ve dar olmak üzere iki anlama işaret eden ve Batı’da kendinden olmayanı vurgulayan, Asya ve Afrika’dan etnosentrik olarak bakıldığında ise çok da anlamlı olmayan bir kelimeyi ifade etmektedir. Bu nedenle konuyla ilgili yapılan bütün akademik çalışmalarda –bu çalışmada da olduğu gibi- öncelikle bölgenin neresi olduğu sorunsalı üzerine odaklanılmaktadır¹⁰

Orta Doğu'nun onlarca, hatta yüzlerce tanımı yapılmıştır. Hangi tanım dikkate alınırsa alınsın, Orta Doğu'dan söz edildiğinde, daha ziyade dinsel anlamda Müslümanların, etnik anlamda ise Türk, Arap ve Farsların çoğunluğu oluşturduğu bölge anlatılmaya çalışılmaktadır.¹¹

⁸Dursun, a.g.m., ss. 21-22

⁹Nuri Yavuz, “Sark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri”, **Fırat Üniversitesi Yayınları**, Elazığ, 2003, s. 39.

¹⁰Şadiye Deniz, “Orta Doğu'nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:5, Sayı:20, 2012, s. 169.

¹¹Burcu Kaya Erdem, "Ortadoğu'da “Küçük” ama “Önemli” Olabilmek: “Katar” Örneği", **Akademik Orta Doğu**, Cilt:4, Sayı:1, 2009, s. 29

Geniş olarak yapılan Orta Doğu tanımı; Batı'da Fas, Doğu'da Pakistan'a kadar, Kuzey'de ise Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye'yi, Güney'de ise Yemen'e kadar uzanan hattı içine alır.¹²

Tayyar ARI'ya göre ise Ortadoğu; "En geniş anlamda batıda Fas, Tunus Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezi'ne kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan; kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği; güneyde ise, Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanmaktadır.

Daha dar anlamda, ama daha yaygın kullanımı itibariyle, batıda Mısır, kuzeyde Türkiye ve İran'ın yer aldığı, doğuda yine Umman Körfezi'ne, güneyde ise Aden Körfezi ve Yemen'i içine alan bölgedir.¹³

Günümüzde Ortadoğu, şu devletlerden ibarettir: Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs, Lübnan, Irak, İran, Filistin, İsrail, Ürdün, Mısır, Sudan, Libya ve doğrudan doğruya Arabistan"ın çeşitli devletleri.

Daha sonra Tunus, Cezayir ile coğrafi, kültürel ve dini amiller yüzünden Afganistan ve Pakistan bu bölge içinde mütalaa edilmiştir.¹⁴

Jeopolitik kavramlarla ortaya koymak gerekirse, Ortadoğu kara jeopolitiği açısından Avrasya'nın kalbinde bulunan *Heartland*'i merkez

¹²https://tr.wikipedia.org/wiki/Orta_Doğu (17.04.2016)

¹³Arı, a.g.e., s. 25.

¹⁴Serdar Sakin, Can Deveci, "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme", **History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı/ Relationships of the USA and The Great Middle East Special Issue**, 2011, s. 288.

alan bir stratejinin Afroavasya dünya anakıtasına yönelecek açılımının kilit bölgesini oluşturmaktadır¹⁵

Ortadoğu teriminin coğrafi bir sınırlamayı değil, siyasî ve kültürel bir kimliği içerdiği unutulmamalıdır. Dünya politikasındaki değişim ve mahallî gelişmelere paralel olarak, Ortadoğu’da yeni coğrafi yapıların ortaya çıkması ve bölge ile ilgili yeni tanımlamaların yapılması her zaman muhtemeldir.¹⁶

1.2. ORTADOĞUNUN TARİHSEL ÖNEMİ

Ortadoğu’nun tarihine bakıldığında öncelikle bu bölgenin en dikkat çekici özelliklerinin başında her dönem bir çatışma bölgesi olduğu görülür. Ortadoğu dinlerin kesişme noktası olduğundan kültürel ve tarihi zenginlikler barındırmış, tarih boyunca çatışmaların yaşandığı bir bölge olmaktan kurtulamamıştır. Kıtaların birleşme noktasında yer alması, önemli geçitlerin bu bölgede yer alması Ortadoğu’nun önemini daha da arttırmış ve yakın tarih küresel aktörlerin bu bölgedeki güç mücadelelerine sahne olmuştur.¹⁷

Bugün Ortadoğu olarak tanımlanan bölge; tarih boyunca çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmış, farklı etnik, dini ve kültürel yapıların kaynaşmasına sahne olmuş bir coğrafyadır. Uygarlık aşamalarının ilk basamakları sayılan tarım, yazı, şehir devletçiliği gibi gelişmeler ilk kez bu topraklar üzerinde yaşanmıştır. Ayrıca Ortadoğu’nun kültürel ve iktisadi her türlü oluşumda belirleyiciliğini sürdürebilmiş olması,

¹⁵Ahmet Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 324.

¹⁶Osman Nuri Özalp, "Orta Doğu Neresi? Orta Doğu'nun Tanım ve Tasnif Sorunu", **Türk-Alman Üniversitesi- İ.İ.B.F.**, s. 27

¹⁷H.Altay, U.Nugay, "Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:3, 2013, s. 3.

onudünya politikaları açısından göz ardı edilemeyecek bir bölge haline getirmiştir.¹⁸

Bir yanda sıcak denizlere inmek isteyen Rusiya, diğer tarafta sömürgeleriyle olan ekonomik ilişkilerini garanti altına almak isteyen İngiltere, öte yanda hakimiyet kavgası içinde yeni mevziler elde etmek isteyen Fransa ve gerçekleştirdiği Berlin-Bağdat hattını siyasi bir niteliğe büründürerek sömürgeciliğe geç kalmış olmanın açığını kapatmak isteyen Almanya, iç politik kavgalarla yıpranmış olmakla birlikte çok yönlü diplomasi ile ayakta durmaya çalışan Osmanlı Devleti üzerinden Ortadoğu'ya yönelik yoğun bir rekabet içine girmiştir.¹⁹

Dünya coğrafyasının hiçbir bölgesinde Ortadoğu bölgesinde olduğu kadar büyük bir güç mücadelesi meydana gelmemiştir. İmparatorluklar kurulup yıkılmıştır. Mısır krallıkları başta olmak üzere Pers İmparatorluğu, İskender, Roma, Bizans ve Selçuklu İmparatorlukları bu bölgede kurulup, bu bölgede mücadele etmişlerdir.²⁰

20.yüzyılın başlarında Orta Doğu'nun Osmanlı egemenliği altında olduğu görülmektedir.²¹Osmanlı Devleti burayı ortalama olarak 400 yıl kadar büyük bir kargaşaya neden olmadan yönetmiştir. Bu uzun yönetim devresi, Osmanlı Devleti'nin geçtiğimiz yüz yılın başlarında (1918) zayıflayıp yıkılmasına kadar sürmüştür.²²Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin zayıflamış otoritesi ile hayatta kalma mücadelesi içerisinde olan bir devlet durumunda olduğu görülmektedir. Hem içeride hem de

¹⁸İsmail Levent Atmaca, , “**Arap-İsrail Savaşları ve Orta Doğu'ya Etkileri**”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi Kocaeli, 2008, s. 34.

¹⁹Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, Birinci Basım, İstanbul, 2001, s. 134.

²⁰Mustafa Öztürk ve diğerleri, **Birinci Orta Doğu Semineri Bildirileri**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2004, s. 9.

²¹Murat Köylü, “Büyük Orta Doğu Projesi (BOP),Türkiye ve Suriye”, **Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 2015, s. 89.

²²Mesut Elibüyük, “Orta Doğu'nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi”, **Orta Doğu Araştırmalar Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, s.129.

dışarıda pek çok düşmanla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Zor durumda bulunan Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'da mutlak hâkim olduğunu söylemek güçtür. Arap liderler ise sadece iki bölgede sınırlı bir özerklik elde etmeyi başaramışlardır. Bu iki bölgeden biri Lübnan'dır. Lübnan genel olarak bazen Hristiyan bazen Dürzî olan yerel liderlerin kontrolünde kalmıştır. Arapların özerklik kazanmayı başardığı bir diğer bölge ise Arabistan yarımadasıdır. Özellikle Osmanlılar, İranlılar ve İngilizler arasında tartışmalı olan Körfez, esas mücadele alanı olarak ortaya çıkmıştır. 18.yüzyılın sonlarına doğru Körfez bölgesindeki aşiret reisleri mücadelede öne geçmiş ve kısmî bir özerklik elde etmişlerdir.

20. yüzyılın başlarında Orta Doğu'nun panoramasını değiştiren en önemli olaylardan biri de Filistin'e yönelik Yahudi göçüdür. Daha sonraki dönemde İsrail Devleti'ne dönüşecek olan bu göçler sonucunda bölgede zaten var olan gerilim çok daha üst seviyelere tırmanmıştır. İngiltere'nin 1838'den itibaren "Hasta Adam" olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve Orta Doğu'yu ele geçirmek üzere kendisi ile işbirliği yapacaklarını öngördükleri Yahudilerin Filistin ve çevresine yerleşmesini desteklemiştir.²³

Ortadoğu'da birinci dünya savaşıyla birlikte İngiliz egemenliği yerini Amerikan egemenliğine bırakmış ve güç dengesi Amerikanın eline geçmiştir. İkinci dünya savaşının müttefik devletlerin zaferiyle sonuçlanması ve yeni bir soğuk savaşın müttefik devletler arasında kurulması Ortadoğu bölgesini, yukarıda adı geçen devletler tarafından paylaşılmaz kılmıştır.

Yalnız Irak'ın Kuveyt'e saldırısı bahane edilerek birinci körfez savaşının çıkarılması, Globalizm'in bölgede etkin rol oynamasını gündeme getirmiş ve ikinci körfez savaşının çıkarılmasıyla Amerika'nın

²³Murat Köylü, a.g.m., s.89.

bölgeye yerleşmesi, uluslararası ilişkiler uzamnlarının da sık sık üzerinde durdukları gibi, Ortadoğu ve uzantısı olarak Kafkasya’da bir üçgeni yeniden gündeme getirmiş, böylece bölgede Arap olmayan İsrail, Kürdistan ve Kafkasya’da Erivan cumhuriyetlerinin kurulmasıyla, bölge ülkelerinin dikkati başka yere çekilmiş, jeopolitik ve jeo-stratejik anlamda Amerika’nın enerji kaynaklarını denetim altına alabilmesini sağlamıştır.²⁴

ABD’nin 2000’li yıllardan itibaren önceleri kısaca BOP (Büyük Ortadoğu Projesi) denilen, sonrasında GOKAP (Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi) olarak anılan projeyle, görünürde bölgede insan hakları, demokrasi, özgürlük, hukuk devleti, sivil toplum ve piyasa ekonomisini egemen kılmak istediği savunulmuştur. Gerçekte ise Washington, kimi ülkelerin sınırlarını, kimilerinin rejimlerini, kimilerinin de hem sınırlarını hem de rejimlerini değiştirmek istediğini açıklamıştır. Sonradan dışişleri bakanlığı yapacak olan Condoleezza Rice, “Ortadoğu’da 22 ülkenin sınırlarının ve rejimlerinin değişeceğini” yazmıştır. ABD bu yolla, Ortadoğu’da kendi güdümünde rejimler yaratmaya, zaten öyle olan rejimleri de tahkim etmeye çalışmaya yönelmiştir. BOP, ilk kez 2000 yılındaki Davos Zirvesi’nde Dick Cheney, 2004’te ise Bush tarafından dillendirilmişse de öncesinin olduğu bilinmektedir. Fikri hazırlığını yapan isimler arasında Türkiye’de de yakından tanınan Bernard Lewis, Zbigniew Brzezinski gibi uzmanlar öne çıkmışlardır. BOP’un kapsama alanına 35 ülkenin girdiği, bunlardan 22’sinin Arap ülkesi (Cezayir, Bahreyn, Komoros, Cibuti, Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Moritanya, Fas, Umman, Filistin Otoritesi, Katar, Suudi Arabistan, Somali, Sudan, Suriye, Tunus, Birleşik

²⁴Mustafa Öztürk ve diğerleri, a.g.e., s. 10.

Arap Emirlikleri ve Yemen)²⁵, 5'inin Arap olmayan Ortadoğu ülkesi (İsrail, Pakistan, İran, Türkiye, Afganistan), 5'inin Orta Asya ülkesi (Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan)²⁶, 3'ünün ise Trans Kafkasya ülkesi olduğu çokça ifade edilmiştir.²⁷

Yakın geçmişe bakıldığında, Soğuk Savaştan sonra ekonomi politika etkileşimini ortaya koyan ve uluslararası sistemi etkileyen “Küreselleşme”, “Yeni Dünya Düzeni” ve “Büyük Orta Doğu Projesi” gibi birçok girişim uygulamaya konmuştur ve ABD’ni Orta Doğu’da etkili kılmıştır.²⁸

Günümüzdeki Ortadoğu olayları büyük ölçüde ABD’nin çıkarları doğrultusunda şekillenmektedir.

1.3. ORTADOĞUNUN JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİK

Dünyanın en eski medeniyet merkezlerinden Ortadoğu, tarih boyunca siyasalmücadelelerin üzerinde cereyan ettiği önemli yerlerden biri olmuştur. Ortakkültürel/dinsel/etnik unsurları barındıran toplumlara sahip olmasına rağmen, yer altı kaynakları nedeniyle dünyanın egemen güçleri tarafından bölünmelere, mücadelelere ve çatışmalara maruz bırakılmıştır. Bölgenin dünya politikası açısından önemli olmasının birkaç nedeni vardır. Bunlardan birincisi ve kanımca en önemlisi dünya enerji ihtiyacının büyük bir çoğunluğunu sağlayan petroldur. İkincisi, Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığın bu topraklar üzerinde doğması, bu üç büyük dinin mensupları açısından bölgenin

²⁵Ortadoğu’daki Değişim’in Ekonomi Politigi, s.4.

<http://www.bilgesam.org/Images/Haberler/HaberlerDiger/Ortadogudakigelismlerinekonomipolitigi.pdf>(21.11.2016)

²⁶Altuğ Günel, “Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye”, s.159.

http://www.onlinedergi.com/makaledosyalar/51/pdf2004_1_15.pdf (02.01.2016)

²⁷Murat Köylü, a.g.m. s.89.

²⁸Ortadoğu’daki Değişim’in Ekonomi Politigi, a.g.m., ss.2-10.

sahiplenilmesi sonucunu doğurmaktadır. Üçüncü neden; bölgenin üç kıta arasında kültürel ve ekonomik bir köprü özelliği taşımasıdır.²⁹

Orta Doğu'yu önemli kılan başlıca özelliklerden biri bu coğrafyanın Avrupa, Asya ve Afrika'dan oluşan dünya anakıtasının kesişim alanını oluşturuyor olmasıdır. Bu bölge; kara havzası açısından Asya'nın batısını, Avrupa'nın doğusunu ve Afrika'nın kuzey sınırlarını barındırmaktadır. Buna bağlı olarak Avrupa, Asya ve Afrika'yı birbirine bağlayan deniz, kara ve hava ulaşım hatlarının düğüm noktasını teşkil etmektedir. Bununla beraber dünyada birinci derecede önemi haiz olan üç stratejik deniz yolu olan Süveyş Kanalı, Babel Mendeb ve Hürmüz boğazları bölgeyi önemli kılmaktadır.³⁰

Ortadoğu; çeşitli uygarlıkların boy attığı, farklı kültürlerin kaynaştığı, Doğu ve Batı, Kuzey ve Güney, gelişmiş veya az gelişmiş ulusların az veya çok buluştuğu, fakat çatışmaların ve uyuşmazlıkların hiç eksik olmadığı Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının birleştiği, Boğazlar vasıtasıyla Karadeniz'i Akdeniz'e, Süveyş Kanalı ile de her iki denizi Hint Okyanusu'na bağlayan stratejik konumda bir bölgedir.³¹

Amerikan bilim adamı Nicholas J. Spykman (1893-1943) tarafından ortayaatılan Kenar-Kuşak Teorisi, ABD'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasetinin şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Spykman, Mackinder'in kara ulaşımına çok önem vererek buna karşılık iç ve dış ayların gücünü ihmal ettiğini ve Kalpgâh'ın potansiyel gücünü abarttığını düşünerek, Dünya'nın en önemli jeopolitik bölgesini Mackinder'in İç Hilal (Rimland) olarak adlandırdığı bölge -Türkiye, Irak, İran, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Çin, Kore ve Doğu Sibiry-

²⁹Şadiye Deniz. a.g.m., s.170

³⁰Murat Köylü, a.g.m., s. 89.

³¹<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/jeopolitik/ortadogu.htm>(22.11.2016)

olarak işaret etmektedir.³²Mackinder’e göre, Doğu Avrupa ile Sibirya dünyanın “kalpgah”ıdır. Kalpgahı çevreleyen Balkanlardan Çin’e uzanan saha “İç Hilal”i oluşturur. Dünya Adaları olarak da nitelenen Amerika, Afrika, Avustralya ve Japonya Hattı ise “Dış Hilal”i oluşturmaktadır. Mackinder, dünyayı jeopolitik konumlarına göre sınıflandırdıktan sonra kuramını ortaya koymaktadır: Doğu Avrupa’ya hakim olan bir devlet, Kalpgaha hakim olur. Kalpgaha hakim olan ise önce İç Hilale hakim olur sonra Dış Hilale. Dış Hilalin hakimiyeti de dünya hakimiyetini beraberinde getirir. Mackinder’in ortaya attığı Kara Hakimiyet Kuramında Ortadoğu bölgesi İç Hilal içinde yer almaktadır. Dolayısıyla Ortadoğu, dünya hakimiyeti için çok önemli bir jeopolitik konuma sahiptir.³³ Spykman, bu durumu “kim kenar kuşağa hükmederse Avrasya’ya hâkim olur; kim Avrasya’ya hâkim olursa dünyanın kaderini kontrol eder” şeklinde özetlemiştir.

Bu bağlamda II. Dünya sonrası konjonktür göz önünde bulundurulduğunda, İngiltere’nin özellikle Orta Doğu’da güç kaybına uğradığı, ABD’nin İngiltere’nin bu zaafından yararlandığı ve böylece Pax Britannica’nın yerini Pax Americana’ya bıraktığı görülür ki, keza Spykman’ın işaret ettiği ve Amerikan dış politikası için çizdiği yol haritası da budur. Bu bölge, gerek enerji kaynakları gerekse de Rusya’ya karşı Eski Dünya’da Amerika’nın jeopolitik bir konum elde etmesi açısından son derece önemlidir.³⁴

Jeopolitik üzerine ile ilgili bahsettiğimiz hususlar ışığında Ortadoğu’nun jeopolitik önemi şu şekilde ifade edebiliriz; Ortadoğu,

³² Bilgehan Emeklier, Nihal Ergül, “Petrolün Uluslararası İlişkilerde yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik”, **Bilge Strateji**, Cilt;2, Sayı:3, Güz 2010, s. 69.

³³ Ali Burhan, , “**Filistin İsrail Çatışması ve Hamas**”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2008, s. 28.

³⁴ Bilgehan Emeklier, Nihal Ergül, a.g.m., s. 69.

Rusya ile sıcak denizleri, Doğu ile Batıyı, Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu birbirine bağlayan, aynı zamanda Avrupa ile Asya arasındaki bütün ticarî ve kültürel bağlantıların yapıldığı bir bölgedir. Yeryüzünün en önemli kara ve su yollarını kumanda etmesinin kendisine azandırdığı eşsiz jeopolitik değer, Ortadoğu'yu tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin ilk hedefi haline getirmiştir.³⁵

Jeopolitik açıdan bakıldığında, Heartland merkez alan bir tanımlama yapıldığında Ortadoğu, kara jeopolitiği açısından kilit noktadadır. Ayrıca, Ortadoğu'nun tarihe yön veren semavi dinlerin doğum yeri olması, yazının ve kentleşmenin ilk görüldüğü yerler olması, enerji kaynakları bakımından zengin olması, üç kıtayı birbirine bağlayan deniz ve kara yollarına sahip olması, ipek, şeker, narenciye, kağıt, barut, pusula gibi Uzakdoğu mallarının Ortadoğu kanalıyla Avrupa'ya taşınması, Suveyş Kanalı'nın açılması ve hava yollarının ortaya çıkması onun önemini daha fazla artırmış ve tarih boyunca bölgeyi çatışmaların merkezine oturtmuştur.³⁶

Diğer bir boyut enerji:

Ortadoğu : Ekonomi-Politik ve Stratejik Dengelerin Kilidi

Ahmet Davutoğlu

Ortadoğu sadece ticari ve doğal kaynak aktarım hattı olarak değil, doğal kaynak stoku olarak da başlı başına önemli bir stratejik konum kazanmıştır. Ortadoğu'nun dünya petrol rezervlerinin önemli bir bölümüne sahip olması bölgenin stratejik yapılanması ve gerek küresel

³⁵Hamit Çelik, , “Orta Doğu’da ABD Politikaları ve Büyük Orta Doğu Projesi”, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 18.

³⁶Ekrem Yaşar Akçay, Ömer Engin Çelenay, “Ortadoğu’daki Domino Etkisi : Suriye örneği”, s.390
[http://www.bilgesam.org/Images/Haberler/HaberlerDiger/imec1.pdf\(02.02.2016\)](http://www.bilgesam.org/Images/Haberler/HaberlerDiger/imec1.pdf(02.02.2016))

gerekse bölgesel güçlerin bu yapılanma içindeki pozisyon alışlarında önemli bir etki yapmıştır ve yapmaya devam edecektir.³⁷

Ortadoğu çok eski çağlardan itibaren insanlık için önemli ekonomik ve politik merkezlerin başında gelmiştir. Birçok medeniyetin doğuşuna ve gelişmesine ev sahipliği yapan Ortadoğu, Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan ticaret yolları üzerinde bulunması; önemli su yollarını ve kanalları barındırması sebebiyle tarihi süreç içerisinde önemini asla yitirmemiştir. Bugün için Ortadoğu'yu asıl önemli kılan ise 1800'lerin sonlarına doğru keşfedilen petrol olmuştur. Ortadoğu hem petrol hem de gaz rezervi konusunda dünyanın en zengin bölgesi konumundadır. Zaten bu durum tek başına Ortadoğu'yu önemli kılmaktadır.³⁸

Ortadoğu'nun petrol bakımından sahip olduğu zenginliğin boyutu esas olarak 2. Dünya Savaşından sonra keşfedildi ve büyük çaplı üretimler bu dönemden sonra gerçekleşti.³⁹

Eskiden ipek ve baharat yolu üzerinde kurulu olan Ortadoğu, bugün, dünya petrolünün 2/3 üne sahip bir bölge olarak coğrafi açıdan üç kıtanın kavşak noktasında yer almaktadır. Sosyal-kültürel açıdan Batı Afrika ülkelerinden başlayın Afganistan'a kadar uzanan bir alanda çeşitli stratejilerin çarpıştığı jeopolitik bir alan oluşturmaktadır.⁴⁰

Günümüzde birincil enerji kaynaklarına olan bağımlılık ve talep giderek artarken, mevcut enerji rezervleri de aynı hızla azalmaktadır. Bu önemli sorun, zengin enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerin önemini daha da artırırken, aynı zamanda bu bölgeleri dünya gündeminin ilk sırasına taşımaktadır. Bu bölgelerin başında da Orta Doğu gelmektedir.

³⁷A.Davudoğlu, a.g.e., s. 333. veya

<http://www.shazinem.net/kitap-ozetleri/301670-stratejik-derinlik-ahmet-davutoglu-kitap-ozeti.html>

³⁸H.İ. Yılmaz, a.g.m., s. 99.

³⁹http://aliisler.8m.com/bolum1.htm#_ftnref38

⁴⁰Mustafa Öztürk ve diğerleri, a.g.e., s. 9.

Enerjinin üretim, uluslararası rekabet, büyüme, kalkınma ve dolayısıyla ülkelerin bölgesel ya da küresel güç olma konularında en stratejik girdi olması 21. yüzyılda da Orta Doğu'nun önemini daha da artıracaktır.⁴¹

BP'nin "Outlook to 2035" raporunda önümüzdeki 20 yıl içerisinde hükümetlerin izleyecekleri politika sebebiyle günümüzdeki mevcut enerji talebinin 1.4 katı artacağı beklenmektedir. Bu artış kendini petrolda % 13.5, doğal gazda ise % 55 artışlarla gösterecektir.⁴²

Küresel petrol rezervleri değerlendirildiğinde, Orta Doğu bölgesi dünya petrol rezervlerinin % 48,5'lik bölümüne sahip olarak dikkat çekmektedir. Orta Doğu'yu, % 19,8'lik rezerv miktarı ile Orta ve Güney Amerika, % 13,3'lük rezerv ile Kuzey Amerika takip etmektedir. Buna ek olarak küresel petrol rezervlerinde Afrika % 7,6, Avrasya % 7,2 Asya ve Okyanusya % 2,8 ve Avrupa % 0,8'lik pay sahibidir.⁴³

Doğu petrollerinin ithalatçılarının ilk sırasında ABD (19035 bin varil/günlük), Avrupa ve Avrasya kıtası ülkeleri (18252 bin varil/günlük) ve Çin(11056 bin varil/günlük) yerleşmekte.⁴⁴

2025 yılına gelindiğinde, ABD'de tüketilen petrolün %71'i, Batı Avrupa'dakinin % 68'i, Çin'dekin %73'ü kendi ülkeleri dışından sağlanacaktır.⁴⁵ ABD'nin ithal ettiği petrolün ¼ i Ortadoğu'nun payına düşüyorsa, diğer devletlerin bağımlılığı bundan defalarca fazladır. Örn.

⁴¹H.Altay, U.Nugay, a.g.m., s. 2.

⁴²BP Energy Outlook, Outlook to 2035, <http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/energy-outlook-2035.html>(27.02.2017)

⁴³Türkiye Petrolleri "Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu", Mayıs 2015, <http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSekt%C3%B6r+Raporu%2FHDP%20DG%20SEKTOR%20RPR.pdf>(27.02.2017)

⁴⁴BP Statistical Review of World Energy June 2015.

<http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf>(05.02.2017)

⁴⁵Hüseyin Erdönmez, "Avrupa Devletlerinin Orta Doğu Politikası İle ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne,2010, s. 21.

Japonya petrolün % 75, Çin ise % 50'sini Fars körfezi devletlerinden alıyor.⁴⁶

Diğer en önemli kaynak doğal gazdır. Bu kaynak rezervlerinde de Orta Doğu öne çıkmaktadır. Dünya üzere baktığımızda doğal gaz rezervlerinin % 42.7 Orta Doğuda bölgesinde, % 31 Avrupa ve Avrasya bölgesinde, % 8.2 Asiya Pasifiklerde bulunmaktadır.⁴⁷

Bu verileden de bir daha Orta Doğu'nun uluslararası sistem ve aktörleri için ne kadar önemli bir bölge olduğun açıkca gözükmetedir.

Orta Doğu'nu önemli kılan diğer unsur dindir.

İnsanlığı etkileyen en köklü kültürel, dini ve düşünsel açılımların bu bölgede gerçekleşmiş olması bölgenin tahlilinde jeo-kültürel özelliklerini dikkate almayı gerektirmektedir. Bölge İbrahimi geleneğe sahip dinlerin, kültürlerin çıktığı bir coğrafyadır ve kadim insanlık birikimini bağrında taşımaktadır.⁴⁸

Orta Doğu'ya baktığımızda, çok kültürlü ve çok dinli bir yapının hakim olduğunu görürüz.⁴⁹ (M.Arslan, “Batılı Çalışmalarda, Ortadoğu'nun Sosyo-Kültürel ve Dinsel Yapısının Analizinde Yaygın Olarak Kullanılan Dikotomik Kavramsallaştırmanın Kritiği”)

Kudüs, üç evrensel dinin de kutsal merkezidir. Bu yönüyle sadece bölgeyi değil, bütün dünyayı ilgilendirmektedir. Kudüs söz konusu olduğunda taraflar siyasi bir temsilci olmaktan çıkıp, dinlerinin temsilcisi rolüne bürünmektedirler. Bölgesel görünümlü bir mesele bölge dışı

⁴⁶H.Tofige, “Uluslararası İlişkilerde OPEC'in Petrol Politikası”, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Bakı, 2015, s. 62.

⁴⁷ BP Statistical Review of World Energy June 2015.

<http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> (05.02.2017)

⁴⁸Mahmut Akpınar, a.g.m., s.52.

⁴⁹Mustafa Öztürk ve diğerleri, a.g.e., s. 306.

aktörleri de, olaylara müdahil kılacak şekilde yakından ilgilendirmektedir.⁵⁰

Yahudi kutsal metinlerine göre İsrailoğulları, Tanrı tarafından “seçilmiş” olan üstün halktır ve diğer ulusları yönetme hakkına sahip olduğu gibi muayyen bir toprak parçasıyla da özdeşleşmiştir. Ancak Tanrı, İsrailoğulları’nın kendisini sınamasına öfkelenerek, “Huzur diyarı” olarak adlandırdığı “Vaat edilen topraklardan” bunları çıkarmıştır. O tarihten sonra Tevrat’ın emirleri çerçevesinde İsrailoğulları’nın dinî vecibelerini, Filistin dışında layıkıyla yerine getirmesi pek mümkün olmadığından, kutsal topraklara dönmek için o günden bugüne ellerine geçen her fırsatı değerlendirmeye çalışmıştır. Bundan dolayı da Yahudi tarihi açısından söz konusu coğrafyanın dini jeopolitiği hep gündemde kalmıştır.⁵¹

Yahudilikteki Mesih inancı, Kral Davud özleminden ve Tanrı’nın ona, hükümdarlığının ebedi olacağı hakkındaki vaadinin istikbalde gerçekleşeceği ümidinden doğmuştur. Buna göre Mesih adil bir hükümdar olarak Davud’un tahtından yani Kudüs’ten ülkeyi idare edecektir. İsa Mesih’in yeryüzüne geleceği beklentisi, Kutsal Kitabın ana temalarından olup bu konuda 1500’ün üzerinde işaret bulunmaktadır. Ancak metinlerde İsa Mesih’in gelişi doğrudan zikredilmeyerek Tanrı’nın gelişinden bahsedilir. Eski Ahit’te bu dönüş, sık sık “Rabbin Günü” şeklinde ifade edildiği gibi Rabbin dönüş gününü “Mahkeme Günü” olarak da anlatılmıştır. Mesih’in gelişinden önce Yahudilere göre üç şeyin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlar; vaat edilen topraklarda büyük ve yeterli sayıda Yahudilerin yerleşip devlet kurması, Kudüs’ün ele

⁵⁰Mahmut Akpınar, a.g.m., s.53.

⁵¹Davut Kılıç, “Orta Doğu’nun Dini Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 2008, s. 67.

geçirilmesi ve Süleyman Mabedinin yeniden inşa edilmesidir. Birinci şart 1948’de İsrail devletinin kurulmasıyla gerçekleşmiş oldu. İkinci şart ise 1967’deki Altı Gün Savaşlarında Kudüs’ün ele geçirilmesiyle tamamlanmıştır. Geriye bir tek tapınağın inşası kalmıştır. Hal Lindsey’e göre de İsrail’in tarihsel dramasındaki en son rolünü oynamak üzere sahnenin tamamıyla hazır hale getirilmesi için yalnızca bir tek olay kalmıştır. O da antik tapınağın eski yeri üzerinde yeniden inşa edilmesidir. Musa’nın yasasına göre tapınağın inşa edilebileceği tek yer Moriah Dağı’dır. Daha önceki iki tapınağın yapıldığı yer de orasıdır. Ancak günümüzde Süleyman Mabedinin eski yerinin tam üstünde duran Mescid-i Aksa ve Kubbet-üs Sahra adlı İslam dinince kutsal sayılan iki mabet bulunmaktadır. Radikal Yahudilere göre tapınağın yeniden inşa edilebilmesi için bu iki mabedin de yıkılması gerekmektedir. Oysa bu durum Dünya Müslümanlarına göre savaş sebebidir. Süleyman Mabedinin yapılmasının ardından Mesih’in gelmesi an meselesi olacaktır. İşte Mesih planının Müslümanlar ile Yahudileri aynı coğrafyada karşı karşıya getiren kehanetsel yönü buradadır. Son dönemde yaşananlar ve Kudüs sokaklarını kana bulayan çatışmaların temel sebebi coğrafyanın dini jeopolitiğinde gizlidir.⁵²

Hiz. İsa’nın bu bölgede doğması ve yaşaması bu coğrafyayı Hristiyanlar için de kutsal hale getirmektedir.⁵³

Piyer Lermi adlı bir şahıs Kudüs seyahatinde İsa Mesih’in mezarının bulunduğu Kumame Kilisesinde uyumuş, rüyasında Mesih’i görmüştür. İsa Mesih, Piyer’e: “Piyer, aziz evladım, kalk! Git benim patriğime. Sana vazifeni anlatır bir mektup verecek. Memleketine git. Mukaddes mahallin sefaletini anlat. Kudüs’ü müşriklerin elinden almaları

⁵²Davut Kılıç, a.g.m., 69-70.

⁵³Mahmut Akpınar, a.g.m., s.53.

için Hristiyanların kalbini galeyana getir!” demiştir. Piyer, Kudüs Patriğinden bir mektup alıp Papa’ya getirmiştir. O zamandan beri Haçlı Seferlerinin icrası için halka vaaz ve nasihat edilmeye başlanmıştır. Bundan böyle Piyer Lermi, Haçlı Seferlerini başlatmak için Mesih tarafından memur edildiği görüşü halk arasında yayılarak meşhur olmuştur. Papa II. Urbanus, ilk Haçlı Seferi’nin hazırlayanı ve düzenleyicisi olmuştur. Papa Fransa’ya seyahati esnasında tertiplettiği Clermont Konsilinde vermiş olduğu bir vaazda Doğu’ya sefer düzenlenmesi ve bu yürüyüşte kutsal toprakların merkezi durumundaki Kudüs’ü barbar Müslümanların elinden kurtarılmasını önerdi. Papa Urbanus ve Vatikan, bu söylem ve davranışıyla Hristiyanlığın merkezi durumundaki Ortadoğu coğrafyasında kilise ve kutsal yerleri kurtarmayı amaçlayan bir askeri seferden daha çok, insanlara dini sevap kazanma fırsatı veren bir hedef ve amaç ortaya koyarak, karşılığında cennet vaat edilen dinsizlerle savaş, Haçlı Seferlerinin ana nedeni oldu. Çünkü sefere katılan insanlar için kişisel amaç genel amaçtan daha ön planda bulunuyordu.

XIX. yüzyılda Protestan mezhebine mensup bazı inanlılar, Yahudilerin Tevrat’taki kehanete uygun olarak vaat edilmiş topraklara dönmeleri gerektiği fikrini teolojilerinin esası haline getirdi. Böylece Evanjelik dini gruplar, Eski Ahit’e bağlanarak, Mesih inancını ve Yahudilerin dünyayı idare hakkına sahip olduklarını kabul etmişlerdir.⁵⁴

Evanjelistler, Müslümanlara karşı Hristiyan ve Yahudileri Tevrat çizgisinde birleştiriyorlar. Zaten bütün Ortadoğu paradoksunun ardında Tevrat vardır. İsa’nın yeniden doğması da bir simge. İsa bir Yahudi’ydi ama aynı zamanda Hristiyanlığın da peygamberi idi. Yani iki büyük inanç onda bütünleşiyor. Evanjelistlerin söylediği “Bütün Yahudiler,

⁵⁴Davut Kılıç, a.g.m.,ss. 72-73.

Evanjelist Hristiyan olacaklar.” sözünün anlamı buydu; yani İslam’a karşı kesin bir beraberliği kastediyor. Anadolu ve Hinterlandı Evanjelizm’in yeni hedefidir. Tevrat ve onun yorumuna yönelik Torah ve Talmud’da çok çarpıcı yaklaşımlar vardır.⁵⁵

Bununla birlikte Orta Doğu denilince İslam toplumları daha bir ağırlıktadır ve batılı araştırmacıların, İslamla ilgili çalışmalarda Orta Doğu’ya oldukça fazla ilgi gösterdikleri kolayca görülebilir.⁵⁶ (M.Arslan, “Batılı Çalışmalarda, Ortadoğu’nun Sosyo-Kültürel ve Dinsel Yapısının Analizinde Yaygın Olarak Kullanılan Dikotomik Kavramsallaştırmanın Kritiği”)

Bölge, Müslümanlar açısından da pek çok kutsal mekana sahiptir. Hazreti Peygamberin doğup yaşadığı Mekke-Medine, Kâbe buradadır. Kudüs, İslam’ın ilk kıblesi olma, Hz. Ömer Mescidi’ne sahip olma, Mirac’a basamak olma gibi nedenlerle Müslümanlar için çok önemlidir. İlave olarak Müslümanlar kendilerini İbrahimi dinlerin ve peygamberlerin tabii varisi olarak görmektedirler.

Üç büyük dinin peygamberi dâhil pek çok peygamber bu topraklarda yaşamış olması, dinlerin ve medeniyetlerin merkezi olması nedeniyle Orta Doğu, dini ve jeo-kültürel açıdan dünyanın dikkatinin üzerinde olduğu önemli bir coğrafyadır.⁵⁷

1.4. YERALTI VE YERÜSTÜ KAYNAKLARI

Ortadoğu dünyanın enerji merkezi olarak gösterilmektedir. Dünya petrol kaynaklarının %68’i ve buna ek olarak doğal gaz kaynaklarının

⁵⁵Ramazan Kurtoğlu, “ABD Siyaset Stratejisinde Evanjelist-Kabalist Felaket Filmleriyle Psikolojik Savaş Operasyonları ve Türkiye”, ss. 16-17.

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/article/download/1023004774/1023004337>(
22.01.2017)

⁵⁶Mustafa Öztürk ve diğerleri, a.g.e., s. 306.

⁵⁷Mahmut Akpınar, a.g.m., ss.53-54.

%40'ı bu bölgede bulunmaktadır. Ülkeler bazında örneğin sadece Suudi Arabistan'da dünya petrol rezervlerinin %25'i bulunmaktadır. Ekonomi tarihi içerisinde sadece petrol değil Batılıların özellikle Ortadoğu'da kolonyal bir tipte ekonomi kurmalarıyla birlikte birçok alanda ekonomik teşebbüsler ortaya çıkmıştır. Örneğin Mısır'da İngiliz sermayesi pamuk tarımını ve bu tarımın gelişmesini mümkün hâle getirecek olan sulama işlerini gerçekleştirmiştir. Aynı içeriğe sahip olan teşebbüsler diğer Ortadoğu ülkelerinde de görülmektedir. Ulaşım yolları özellikle demir yolları, limanlar, büyük ticaret merkezlerinde çeşitli ticari ve mali müesseseler, büyük şehirlerde elektrik, tramvay gibi şehir işleri tamamen yabancı sermaye ile kurulmuştur. Ortadoğu bölgesinde önemli ülkelerden olan Türkiye'de yer altı ve yer üstü zenginlikleri göze çarpmaktadır. Dünya üzerinde kritik öneme sahip olan ve nükleer santraller ile savunma sanayinde kullanılan Bor, Toryum ve Neptünyum madenlerinin tüm dünya coğrafyasına nazaran neredeyse %70'i Türkiye'de bulunmaktadır.

Önemli bir husus olarak belirtmek gerekir ki bölge madenlerini tanımlarken kullandığımız kaynak ve rezerv kelimeleri de birbirinden ayrı anlama gelmektedir. Kaynak kelimesi doğal olarak oluşan maden ve yakıtların mevcudiyetini ve yoğunluğunu ifade eder. Rezerv kelimesi ise kaynağın çıkarılması ve işlenilmesiyle değer kazanan bir kavramdır. Ortadoğu bölgesinde genel bir ifadeyle insan gücü anlamında nüfusa baktığımızda bölgede nüfusun sürekli bir şekilde arttığı gözlenmektedir. Bölgenin tahmini nüfusu 400 ile 500 milyon arası olarak gösterilirken yıllık yüzde 1.5 ile yüzde 2.5 arasında bir artış yaşanmaktadır. Bazı bilim

adamlarına göre 2040 yılına kadar Ortadoğu'da nüfus anlamında %50 civarında büyüme yaşanacaktır.⁵⁸

1.5. DİNİ YAPISI

Ortadoğu'nun dini yapısını incelediğimizde karşımıza büyük bir çeşitlilik tablosu çıkmaktadır. Bölgenin çoğunu Müslümanlar oluşturmakta fakat tüm Müslümanların İslam anlayışı farklılık göstermektedir. Sünnilerin oranı yaklaşık üçte iki, Şiilerin ise üçte birdir. Şiilerin üçte ikisi İran'da yaşarken Irak nüfusunun yarısını, Lübnan nüfusunun üçte birini, Bahreyn ve eski Kuzey Yemen nüfusunun %60'ını Şiiler oluşturmaktadır. Şii çoğunluğun yaşadığı İran, Irak, Lübnan ve Körfez ülkelerinin Şiileri On iki imama inanırlarken, Yemen'dekiler Şiilikle Sünnilik arasında ara bir yol olan Zeydiliğe bağlıdırlar. Temel bölünme ve mezhepler, Hz. Muhammed'ten sonra ki halifelik konusunda açığa çıkan tartışma ve anlaşmazlıklar yüzünden meydana gelmiştir. Şiiler Peygamberin damadı Ali (4. Halife), oğlu Hüseyin ve onların soyundan gelenlerin halife olacağına inanmaktadırlar. Şiiler Irak ve Bahreyn'de çoğunluğu oluşturmaktadır fakat Ortadoğu'nun genelinde Sünni Müslümanlar çoğunluktadır.⁵⁹

1.5.1. Yahudilik

Yaşayan dinler arasında en eskilerinden biri olan Yahudilik, yalnızca dini bir kavram olarak nitelendirilmemektedir. Yahudiler, İbrani ve İsrail oğulları terimleriyle de anılmaktadırlar. Kutsal kitaplara bakıldığında Yahudi kelimesinin, peygamber olan Yakup ile eşi Lea'nın

⁵⁸Çağatay Özdemir, Ortadoğu Ve Arap Baharı, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2012, s. 20-21

⁵⁹Ortadoğuda dinler ve tarih <http://www.elazigahaberkent.com/mobil/kose-yazisi/291/ortadoguda-dinler-ve-tarih.html>(12.06.2017)

oğlu Yahuda'nın adından türediği görülmektedir. Yakup'un diğer isminin İsrail olması, Yahuda'nın soyundan gelenlere İsrailoğulları denilmesine sebebiyet vermiştir. Yahudilik ise Sami soyundan gelen İbranilerin dinidir. 44 Yahudilik, ilk tek Tanrılı din olmasının yanında, Hz. İbrahim ile başlayan bir süreci içine alır. Bugünkü Irak olan, Mezopotamya'da milattan önce 1900 yıllarında yaşamış olan ve Mezopotamya'dan batıya doğru hareket eden göçebe bir İbrani kabilesinin lideri olan Hz. İbrahim putları devirip, tek ve bir olan Tanrıya inandığını ilan etmiştir. Yahudi dininin temelini Mezopotamya bölgesinde yaşamış halkların düşünceleri ve ürünleri oluşturmuştur. Kaynaklara göre, Mısır'da doğan ve büyüyen Musa peygamber; devlet kurucusu, İsrailoğulları'nın kurtarıcısı ve toplumsal düzenleyici olarak nitelendirilmiştir. Hz. Musa'nın doğum ve yaşam öyküsü, Tevrat'ta birçok olağan üstü olayla birlikte anlatılmaktadır. Hz. Musa, İbranileri kendi etrafında toplayıp onlara tanrıdan buyruklar aldığını, peygamber olarak görevlendirildiğini ve Firavun'a karşı isyan edip bağımsızlık için savaşmaları gerektiğini anlatmıştır. İsrailoğulları Mısır'da ağır işlerde çalıştırılmakta ve aşağılanmaktaydılar. Bu koşullar altında Musa sadece dini bir önder olarak anılmamaktadır, o aynı zamanda bir kavmin kurtarıcısı olmaya çalışmıştır. 46 Yaklaşık milattan önce 1030 yılında ilk Yahudi devleti Hz. Davut tarafından kurulmuştur. O öldükten sonra kavimin başına Hz. Süleyman geçmiştir ve bu dönemde Yahudilerce kutsal sayılan, ağlama duvarı olarak da bilinen, Mescid-i Aksa'nın bulunduğu yerde mabet yapılmıştır. 47 Yahudilik, en baştan günümüze kadar çeşitli kitaplara sahip olmuştur. Yahudiliğin en bilindik kitabı Tevrat adı verilen Ahd-i Atik'tir. Günlük hayatlarının düzenleyicisi olarak benimsedikleri kitap ise Talmud olarak bilinir ve sıradan Yahudi'nin günlük hayatının anayasası gibidir. Dünyada yaklaşık 20

milyon Yahudi olduğu tahmin edilmektedir. Bunların 3 milyon kadarı İsrail’de, 6 milyon kadarı Amerika’da diğerkleri de dünyanın birçok yerinde dağılmış vaziyette yaşamaktadır.⁶⁰

1.5.2. Hristiyanlık

Roma İmparatorluğu Mezopotamya bölgesini kendi topraklarına kattığında, bölgede tek tanrılı inanç hakimdi. Çok tanrılı Roma inançları ve tek tanrılı Mezopotamya inancı arasında çatışmalar ortaya çıkmıştır. Roma işgali altındaki Yahudi halkı yeni bir kurtarıcının geleceğı beklentisi içine girmişti. Sonunda İsa çıkıp peygamber olduğunu açıkladı. Yahudiler İsa’nın gelişini eski Ahid’in bildirdiğı nitelikte bir “Kurtuluş Olayı” diye yorumladı.⁴⁹ Hristiyanlık, günümüzde yeryüzünün birçok tarafında inananı ve mensubu bulunan, Filistin’de ortaya çıkmış bir dindir. Doğumu miladi takvimin başlangıcı kabul edilen Hz. İsa tarafından ortaya çıkartılan bir din olan Hristiyanlık, çıkar çatışmaları ve putperestlik gibi nedenlerden dolayı o dönemde yayılma olağı bulamamıştır. Fakat Hz. İsa öldükten sonra giderek hızlanarak yayılmıştır. Zaman içerisinde Hristiyanlık dini de diğerk dinler gibi bölünmeye uğramıştır. İlk ayırım doğu ve Batı kiliseleri arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanmıştır. Bunun sonucu Hristiyanlık, “Katolik” ve “Ortodoks” olarak adlandırılan ikibüyük ayrıma girmiştir. Yaşanan farklılıklar sonucu Katolik kilisesinin baskılarına dayanamayarak oluşturulan anlayışta “Protestanlık” olarak adlandırılmıştır.⁶¹

⁶⁰http://www.academia.edu/30723220/Yahudilikte_Hz._S%C3%BCleyman.pdf

⁶¹Hristiyanlık

,http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/71272/51761/h%C4%B1ristiyanl%C4%B1k-kitap_hali.pdf

1.5.3. Müslümanlık

Yedinci yüzyılın ilk yarısında Hicaz bölgesinde ortaya çıkan İslam dini, zamanla yayılmış ve Ortadoğu'nun en yaygın dini haline gelmiştir. Hicaz bölgesinde üç büyük yerleşim yeri bulunmaktadır. Mekke bu yerlerden biri olmakla birlikte en zengin ve en büyük yerleşim yeri idi. Hz. Muhammed Mekke'de bulunan Kureyş Kabilesi'nin Haşim ailesinden gelmiştir ve İslamiyet'i yaymıştır. İslam dininin en önemli ve temel sayılabilecek nitelikteki özellikleri üç başlık altında toplanabilir. Bunları iman esasları, ibadetler ve ahlak şeklinde aktarmak mümkündür. 56 Hz. Muhammed 40 yaşındayken sık sık kendiyile baş başa kalmak için gittiği, Hira Dağı'nda 611 yılında Cebrail aracılığı ile kendine Peygamber olduğu bildirilmiştir. Mekke' deki şiddet ve baskıların artması sonucu Müslümanlar Medine'ye göç etmiş ve hicret sonucu dinin yeni merkezi Medine olmuştur. Hz Muhammed'in vefatından sonra "Dört Halife Dönemi" başlamıştır. Dünya da nüfusun %23'ünü oluşturan, yaklaşık olarak 1.5 milyarın üzerinde insan, İslam dinine mensup bulunmaktadır. Ortadoğu'da ise yaklaşık 227 milyon Müslüman yaşamaktadır. İslam dinine insanlar arasında birçok fikir ayrılığı bulunmaktadır. Bu durum toplulukların kendi içerisinde farklı dini gruplara ve mezheplere ayrılmasına sebebiyet vermiştir. Kısaca Ortadoğu'da temel olarak Sünniler, Şiiler, Vahhabiler gibi mezhepler yer almaktadır.⁶²

1.6. TÜRKİYE AÇISINDAN ORTADOĞUNUN ÖNEMİ

Türkiye Cumhuriyeti ister tarihiyle olsun, ister din faktörü dolayısıyla olsun bu bölgenin fazlasıyla içinde yer almaktadır. Aynı

⁶² Haktan Elban, **Yeni dünya arayışında Ortadoğunun geleceği**, İstanbul Yeniüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul, 2017, s. 34

zamanda dafazlasıyla uzağında... Türkiye bu bölgenin içindedir çünkü; sosyo-kültürel bağları, coğrafyası, geçmişi Türkiye'nin Orta Doğu içinde algılanmasına neden olmaktadır. Ancak bu, Türkiye'nin uzun süre izlediği politikayla çelişmiştir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren belirlediği idealler itibarıyla daha çok Batı endeksli bir politika izlemiş ve bunun sonucu olarak Orta Doğu'dan uzak kalmaya çalışmıştır. Çağdaş devletler arasında yer almak arzusunun karşılığı ve modernleşmenin idolü tarih boyunca Batı olmuştur.

Ancak gelişen uluslararası şartlar ve özellikle Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler Türkiye'yi bölgeye çekmiş ve Türkiye'nin bölgede önemli bir rol oynamasına sebep olmuştur. Türkiye'nin üç kıtanın buluşma noktasında stratejik bir öneme sahip olması Türkiye'yi bölge için kilit noktaya taşımıştır. Bu nedenle Türkiye, dış politikasını ve hatta yeri geldiğinde iç politikasını yönlendirirken uluslararası konjonktürü daha fazla dikkate almak ve vizyonunu bu çerçevede belirlemek mecburiyetinde kalmıştır.⁶³

Türkiye, bugün Avrupa değerlerini, Altay Dağlarına kadar götürebilecek hemen hemen tek ülkedir. Türkiye, Ortadoğu Barış Süreci konusunda aktif ve destekleyici bir role sahiptir.

Boğazlar elinde bulundurması, Türkiye'yi Rusya ile ilgili politikalarda söz sahibi kılmaktadır.⁶⁴

Ortadoğu üst bölgesinde, Türkiye jeopolitik ve Jeostratejik açıdan kritik bir coğrafi mevkidedir. İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi'ni kontrolünde bulundurması, Balkanlar ve

⁶³Ayşe Özer, Cahit Kırağa, "Türkiye – Orta Doğu İlişkileri", **Akademik Perspektif Enstitüsü; Aylık Süreli Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:1, Sayı:2, 2014

⁶⁴İlknur Şemşek, "Türkiyenin Jeopolitik Önemi; Köprü mü? Kanat mı? Merkez mi?" http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/turkiye_kopru_mu_kanat_mi_merkez_mi_b4156f55-1433-4a8b-b420-0ec349a42fef.pdf(25.04.2016)

Anadolu'daki topraklarıyla Ortadoğu petrol yataklarına en yakın ve bölgenin en güçlü ülkesidir. Bu nedenle bölgedeki barışın tesis edilmesi ve yürütülmesinde anahtar ülkedir.⁶⁵

Boğazın iki yakasını oluşturan Türkiye Doğu-Batı eksenli genişlik ülkeye ciddi bir derinlik kazandırmaktadır. Bu derinlik ise ulusal güvenlik stratejileri belirlerken çok önemli bir unsur oluşturur ve ciddi anlamda avantajlar sağlar. Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili olduğunu düşündüğümüz zaman ne kadar geniş bir açılım potansiyeline sahip olduğunu görmekteyiz. Karadeniz vasıtasıyla hem Kafkaslar üzerinden Hazar bölgesine hem de Doğu Avrupa üzerinden Balkanlara, Ege Denizi ile yine Avrupa ve Balkanlara ve hatta okyanuslara, Akdeniz ile de Kıbrıs vasıtasıyla yine tüm Kuzey Afrika'ya ve Doğu Akdeniz'e açılma mevcuttur. Türkiye bütün bu bölgeleri birleştiren stratejik bir köprüdür. Türkiye'nin bu geniş açılımı, bölgelerde çıkarları olan ülkeler için o'nu "vazgeçilmez" kılmaktadır. Özellikle ABD ve Avrupa için Türkiye "vazgeçilmez müttefik" konumuna gelmektedir⁶⁶.

Coğrafi konum açısından kuzeydeki ülkelerin deniz yoluyla Akdeniz, Hint Okyanusu, Atlas Okyanusu ile temas kurarak dünyaya açılması, boğazlar vasıtasıyla Türkiye üzerinden geçmektedir. Aynı şekilde Avrupa'nın Orta Doğu'ya kara yolu bağlantısı yine Türkiye'nin işgal ettiği Anadolu ve Trakya üzerinden sağlanmaktadır. Bunun yanında Türkiye'nin bulunduğu kütle Orta Doğu ülkeleri için önemli bir hayat damarı halindedir. Başta Fırat ve Dicle'nin suları ile hayat bulan Suriye

⁶⁵İlter Türkmen, "Sönmez Köksal ve Özdem Sanberk, "Türkiye ve OrtaDoğu'da çalkantı", <http://www.gif.org.tr/Documents/Türkiye%20ve%20Ortadoğu'da%20Çalkantı.pdf> (27.04.2016)

⁶⁶"Türkiye'nin dünya üzerinde stratejik önemi ve etkenleri", <http://blog.milliyet.com.tr/AramaBlogger/turkiye-nin-dunya-uzerinde-stratejik-onemi-ve-etkenleri/Blog/?BlogNo=17669>(25.04.2016)

ve Irak Anadolu yarımadasına sıkı şekilde bağlıdır. Sadece bu noktalar ele alındığında Türkiye gerek batı gerekse orta doğu dünyası için bir bakıma hayati çıkarlarının sağlandığı bu alemde birbirine bağlayan,pekiştiren bir doğal köprü durumundadır.

Stratejik açıdan ele alındığında dünya petrolünün %60'ını oluşturan Orta Doğu ülkelerinde istikrarın sağlanması ve bir bakıma batının petrol çıkarlarının devam etmesi açısından da Türkiye'nin üzerine önemli görevler düşmektedir.⁶⁷ Türkiye'nin, Dünya'daki Müslüman ülkeler arasında demokratik ve laik tek ülke olması, kendisine Batı Hristiyan dünyası ile iyi ilişkiler kurabilme ve savunma ittifakına katılabilme imkanını sağlamıştır.Batı ve özellikle ABD'nin en yakın müttefiki olan İsrail ile son zamanlarda çalkantılı da olsa iyi ilişkisi olan tek Müslüman Ortadoğu ülkesi Türkiye'dir.

Türkiye'nin hem dünya politikasında, hem de bölge politikalarında dikkate alınması gerekmektedir. İki Kutuplu Soğuk Savaş döneminde Kanat ülkesi olan Türkiye; SSCB'nin dağılmasıyla birlikte gelişen yeni konjonktürde, Balkanlar ve Ortadoğu'da meydana gelen çatışmalar karşısında bir Cephe ülkesi haline dönüşmüştür.

⁶⁷"Türkiye'nin Dünya Üzerindeki Yeri ve Önemi (Coğrafi Konum Bakımından)" , [http://www.orta%20dogu/Türkiye'nin%20dünya%20üzerindeki%20yeri%20ve%20önemi%20\(cografi%20konum%20bakımından%20\).mht](http://www.orta%20dogu/Türkiye'nin%20dünya%20üzerindeki%20yeri%20ve%20önemi%20(cografi%20konum%20bakımından%20).mht)(30.04.2016)

BÖLÜM II : SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

2.1. İRAN İLE İLİŞKİLER

2.1.1 2000-ci yıla kadar olan ilişkiler

1989 Haziran’ında İran Devrimi’nin sorgulanamaz ve karizmatik lideri Ayetullah Humeyni vefat etti. Hem uluslararası sistemi, hem de bölgesel politikaları yakından etkileyen ABD liderliğindeki “Batı Bloku” ve Sovyetler Birliği liderliğindeki “Doğu Bloku” arasında kırk beş yıldır süren “Soğuk Savaş” 1989 Kasım’ında “Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla sona erdi ve kısa bir süre sonra da SSCB dağıldı. Bütün bu yaşanan gelişmeler içerisinde Türkiye geleneksel ekonomi politikası ve dış politikasından bazı noktalarda saparak, hem küresel ekonomiye ağırlık vermek için serbest pazar ekonomisini tam olarak uygulamaya başladı, hem de uluslararası sistemdeki değişikliklerden en fazla faydayı sağlayabilmek için aktif bir dış politika izlemeye gayret gösterdi.

20. yüzyılın son on yılın da gerçekleşen bu olaylar (Körfez Krizi/Savaşı ve Sovyetler Birliği’nin Dağılması), dünya sahnesinde belirmesi ile 1990-91 yılları Türkiye-İran ilişkileri açısından yeni bir dönüm noktası olmuştur. Ağustos 1990’da Irak’ın Kuveyt’i işgaliyle başlayan Körfez Krizi sırasında ve sonrasında meydana gelen hadiselerle hem bölge dengeleri değişmiş hem de Türkiye-İran ilişkileri çok boyutluluk kazanmıştır.⁶⁸

Körfez Savaşı’nın sonunda Kuzey Iraklı Kürtlerin Saddam Hüseyin rejimine karşı isyan başlatmaları ve buna Irak ordusunun her türlü ağır silahlarla verdiği karşılık sonucu Türkiye ve İran sınırına

⁶⁸Atilla SANDIKLI, Dr. Kenan DAĞCI, ‘SATRANÇ TAHTASINDA İRAN’, TASAM Yayınları

yığılan sığınmacılar ABD ve müttefiklerinin duruma müdahalesine yol açarak Amerika'yı askeri ve siyasi bakımdan Kuzey Irak'a taşımış (Huzur Operasyonu ve Çekiç Güç) bu da İran için rahatsız edici olmuştur. Gerçi sekiz yıllık savaş boyunca da Kürtler ve Kuzey Irak Türkiye ve İran arasında mesele olmuştur ama bu sefer Amerika işin içindedir ve Türkiye'yle işbirliği halindedir. Bu yeni problem (Irak'ın çökecek ve Amerika güdümünde bağımsız bir Kürt devletinin kurulacak olması ihtimali) karşısında Türkiye ve İran önceleri Irak'ın toprak bütünlüğünün kendileri için önemini kavrayarak bir işbirliğine giderken (Suriye'yi de aralarına alarak yaptıkları üçlü toplantılar ve deklarasyonlar), yıllar geçtikçe ve durum belirsizliğini korumaya devam ettikçe, bölgede bir rekabet içine girmişlerdir. Bu durumda; ABD'nin bölgedeki varlığının Türkiye sayesinde devam etmesi Amerika-İran ilişkilerinin giderek kötüleşmesi bölgedeki Kürt grupların mevcut otorite boşluğunu doldurmak için bir yandan kendi aralarında çatışırken, diğer yandan Türkiye, İran ve Amerika'yı birbirlerine karşı oynayan bir denge siyaseti gütmeleri mevcut otorite boşluğundan yararlanan PKK'nın Kuzey Irak'ta giderek güçlenmesi ve İranlı rejim muhaliflerinin bölgede üslenmeleri sonucu iki ülkenin de bölgeye müdahalesinin artması ve bunun her iki tarafta yarattığı endişeler rol oynamıştır.

İkinci ve tarihsel bakımdan önemli bir gelişme 1991 Aralık'ında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya ve Kafkasya'da yeni devletlerin ortaya çıkması olmuştur. 1992 yılının ilk ayları boyunca özellikle Batıda yaygın görüş Sovyetler sonrası boşluğun Orta Asya'da bir 'Türk modeli' ve 'İran modeli' rekabetine yol açacağıdır. İki ülke başlangıçta bu ortamdan etkilenseler de kısa sürede hem bölge ülkeleriyle olan ikili ilişkilerini hem de ikili ilişkilerindeki bölgesel boyutu realist bir temele oturtarak, bir yandan belli alanlarda bir rekabeti

sürdürmekle beraber diğer yandan belli temel alanlarda zaman içerisinde işbirliğini öne çıkarmışlardır. Bunun en temel göstergesi 1992’de ECO’ya bütün Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan’ın katılması olmuştur. Türkiye ve İran’ın aktif üye olarak yer aldıkları ECO, bugün 7 milyon kilometrekarelik bir alanda 300 milyonluk bir pazar oluşturmaktadır .⁶⁹

1990’ların ortalarından itibaren iki ülke ilişkilerine kronolojik olarak baktığımızda bir yandan benzer süreçler devam ederken, bir yandan da yeni gelişmelerle karşılaşyoruz. Şubat 1996 sonlarından itibaren ikili ilişkiler son derece kötüleşmişti. Türk basınında Türkiye’de görevli bazı İranlı diplomatların gazeteci Çetin Emeç suikastine karıştıkları iddiasıyla başlayan gerilim kısa sürede karşılıklı casusluk suçlamalarına dönüştü ve iki taraftan da dörder diplomat karşılıklı geri çağırıldı. Tam bu sırada 23 Şubat 1996’da Türkiye ve İsrail arasında imzalanan Askeri Eğitim ve İşbirliği Antlaşması’nın kamuoyuna yansması ve hemen ardından, Nisan 1996’da, İsrail’in Lübnan’daki İran yanlısı Hizbullah örgütüne karşı “Gazap Üzümleri Harekatı”nı başlatması İran’ı bir hayli rahatsız etti. Bunu en yüksek ağızlardan açıkça dile getirmekten kaçınmayan İran, aynı zamanda Suriye ile savunma alanında işbirliği arayışlarına girdi.⁷⁰

Temmuz 1996’da Necmettin Erbakan’ın başbakanlığında Refahyol koalisyon hükümetinin iktidara gelmesi İran ile ilişkilerde yeni bir dönüm noktası olarak görüldü ve yakınlaşma için büyük bir beklentiye yol açtı. Ancak hem Erbakan ve ekibinin dış politika sürecindeki hataları, hem de Türkiye’nin iç politika dengelerine bağlı olarak ikili ilişkiler altı ay içinde en kötü seviyelerinden birine ulaştı.

⁶⁹Gökhan ÇETİNSAYA, ‘TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ’, TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ANALİZİ, DER Yayınları

⁷⁰YILMAZ TEZKAN, ‘TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ’ <http://www.haber10.com/makale/977/>

Başbakan Erbakan (çokça eleştirilen) ilk yurt dışı gezisini Ağustos 1996'da İran'a yaptı .

Türkiye-İran ilişkilerini tekrar iyileştirmek dışında iki hedefi vardı: Bir doğalgaz anlaşması imzalamak ve PKK'ya destek konusunda Türkiye'nin rahatsızlığını dile getirmek. Erbakan Tahran'da 23 milyar dolarlık bir doğalgaz anlaşması imzaladı. Buna göre öncelikle İran ve Türkiye arasında 1.2 milyar dolara mal olacak bir doğalgaz boru hattı inşa edilecekti . Ayrıca petrol boru hattı ve elektrik alımı konuları da görüşüldü. PKK'ya destek konusunda ise İran her türlü iddiayı reddederek açık garantiler verdi. Daha sonra bu projeleri hayata geçirmek için bazı bakan ve üst düzey bürokratların karşılıklı ziyaretleri gerçekleşti. İran Erbakan hükümetinin D-8 projesinde de yer aldı.

Aralık 1996'da Rafsancani'nin Ankara'yı ziyareti ile Ağustos ayında başlayan süreç tamamlandı. Görüşmelerde ulaşım, turizm endüstrisi ve ticari alandaki işbirliği yanında savunma, istihbarat ve gümrük birliği alanlarında işbirliği konusu tartışıldı. Bir dizi iktisadi anlaşma ve protokol imzalandı. Rafsancani PKK konusunda yine kesin garantiler verdi ve açık işbirliği tekliflerinde bulundu. Ancak bütün bunlar (özellikle savunma ve istihbarat gibi konuların gündeme gelmesi) Türk basınında ve sivil/askeri bürokratik çevrelerde İran ile işbirliğinin boyutları konusunda yoğun bir tartışma başlattı. Türk hariciyesi geleneksel çizgisine uygun olarak İran'a daha ılımlı yaklaşırken ve özellikle enerji konusunda Türkiye-İran projelerini desteklerken, Türk askeri çevreleri çizmenin aşıldığını ifade etmeye başladılar. Bir yandan İsrail ile işbirliği sürecini hızlandırırken, diğer yandan İran'ı çeşitli platformlarda terörist ülke ilan ettiler.⁷¹

⁷¹Arif KESKİN, 'PRAGMATİZMİN ÇÖKÜŞ SİNYALLERİ' <http://www.asam.org/tr>

Bütün bu gerilim 1997 başlarında krizle sonuçlandı. Şubat 1997’de İran büyükelçisi Bagheri’nin Ankara Sincan’da Refah Partisi tarafından düzenlenen Kudüs Gecesi’ne katılarak, İsrail ile ilişkileri nedeniyle Türkiye’yi suçlaması ilişkileri kopma noktasına getirdi . Kriz İranlı alt düzey diplomatların da işe karışmalarıyla ve yoğun ‘basın savaşları’yla bir süre devam ettikten sonra, Ankara ve Tahran’daki büyükelçilerin karşılıklı geri çekilmesiyle son buldu. Toz duman kalktığında Cumhurbaşkanı Demirel ile Rafsancani’nin girişimleri bile bu defaki gerilimi azaltmaya yetmedi. İran zaten seçim sürecine girmişti.

Ağustos 1999’a kadar olan dönem en sıkıntılı dönemlerden biri oldu. Şubat 1999’da Öcalan’ın yakalanarak Türkiye’ye getirilmesiyle birlikte PKK’nın dağılma sürecine girmesi Türkiye-İran ilişkilerinde yeni problemler yarattı. Öcalan yakalandıktan sonra en büyük gösterilerin İran içlerinde yerleşik PKK’lılar tarafından gerçekleştirilmesi, Suriye kapısının kapanmasından sonra İran’ın kendi sınırını kontrol edememesi ve PKK militanlarının İran üzerinden geçiş yapmaya başlamaları Türkiye’yi son derece rahatsız etti. Türk basınında sık sık “İran Suriye’nin yerini mi aldı” sorusu sorulmaya devam ederken, Mayıs 1999’da ortaya çıkan Merve Kavakçı olayı ile birlikte ‘ideolojik boyut da işin içine girdi. ‘Başörtüsü’ üzerinde cereyan eden karşılıklı söz düellosu gerilimi iyice arttırdı. Temmuz ayında birbiri peşi sıra gerçekleşen üç olay ise gerilimi bir krize dönüştürdü. Önce İran’da meydana gelen öğrenci olayları nedeniyle Türkiye’nin suçlanması, ardından Türk uçaklarının İran içlerinde bir köyü bombaladıkları iddiası, ve son olarak yanlışlıkla İran tarafına geçen iki Türk askerinin tutuklanması sonucu başlayan kriz ancak Ağustos ortalarına doğru (iki Türk askerinin serbest bırakılmasının ardından) yatıştı. Bu arada İran tarafı Türkiye’nin uzun zamandan beri telaffuz ettiği, PKK’nın faaliyette

bulunduğu bölgelere “birlikte ve ani” denetim ve “eş zamanlı” ortak operasyon isteklerini kabul etmişti. 17 Ağustos depremi bütün bu olanları unutturmuştu ki, Ekim sonunda meydana gelen Ahmet Taner Kışlalı suikastı ‘İran ve terör’ konusunu tekrar Türkiye’nin gündemine taşıdı.

Takip eden dönemde Tahran’ın Ankara ile işbirliğini kabul etmesiyle birlikte PKK konusu gündemin alt sıralarına düşerken, Ocak 2000’de Hizbullah operasyonunun, Mayıs 2000’de ise Uğur Mumcu cinayeti ile ilgili olarak Umut operasyonunun başlaması Türkiye kamuoyunda ‘dinci terör ve İran parmağı’ tartışmasını gündemin baş konusu haline getirdi. İki ülke kamuoyu ve siyasi çevrelerinde karşılıklı söz düellosu eşliğinde devam eden bütün bu sürekli gerilim sırasında, iki ülke Dışişleri Bakanlıklarının yapıcı ve uzlaştırıcı tavrı ilgi çekicidir. Nitekim, bütün bu ortam içerisinde, uzun bir sürecin sonucunda da olsa, iki ülke arasında Dışişleri Müsteşarları seviyesinde yılda en az iki kez toplanacak bir çalışma grubu oluşturulması ve ikili, bölgesel ve uluslararası konularda danışmalarda bulunulması hakkındaki mutabakat zaptı Ocak 2000’de Ankara’da imzalandı .⁷²

2.1.2. 2000 sonrası ilişkiler

2000 yılının başında, ilişkilerdeki durgunluk bir süreliğine yine devam etti. Kürt sorununun ilişkilerdeki belirleyici rolü yine aynı kaldı. 2000 Aralık ayı sonunda Türkiye, PKK ile mücadele eden ve bir takım yenilgiler alan YNK birliklerini kurtarmak için Kuzey Irak’ın 320 km içlerine kadar olan bölgeye askeri bir harekat düzenledi. Aralık’taki savaşı, Türkiye’ye KDP’nin, güvenilir bir arkadaş olmasa bile, iyi bir

⁷²Salih BIÇAKÇI, ‘SORULAR VE CEVAPLAR ARASINDA TÜRKİYE-İRAN’
<http://www.salihbicakci.com/akademik/sorular-ve-cevaplar-arasinda-turkiye-iran>

müttefik olabileceğini göstermek isteyen YNK lideri Celal Talabani başlattı. Aralık'ta Talabani, eğer Türkiye ile ilişkilerini tamir etmek ve KDP ile ilişkileri geliştirmek istiyorsa, İran'a bağlılığını azaltması gerektiğini anladı. PKK ile olan mücadelesinde YNK birliklerinin giderek zayıflaması Türkiye'nin askeri hareketinin nedenlerinden birini teşkil etti. 2000 yılının son aylarında Talabani, Tahranın Kuzey Iraka yakınlığında dolayı YNK'ya daha az güvendiğini fark etti. 2000 yılının son 6 ayında İranlı ve KDP'li delegasyonlar Tahran ve Erbil arasında mekik dokudu. 2000 yılının sonunda YNK, KDP'ye karşı güç kaybetmeye devam ederken, YNK'nın tek başına Iraktaki jeopolitik çıkarlarını etkili bir şekilde hizmet edemeyeceğini anladı. 1996'dan sonra Tahran KDP ile kontratlarını arttırmaya başlamıştı.⁷³

2000 yılının sonunda Kuzey Irak'ta ve KBH'de müteakip gelişmeler ortaya çıktı YNK zayıf bir organizasyon olduğunu ve kısa bir süre sonra KDP'ye katılacağını gördü. Bu İran'ın jeopolitik gücünü ve onun Türkiye'nin Kuzey Irak'ta artan gücüne karşı çıkması ihtimalini daha da zayıflattı. YNK ile PKK arasındaki mücadele görüşmelerin başladığı Ocak 2000'e kadar devam etti. Raporlara göre, Tahran ,Talabani'ye, Türk Ordusu PKK'nin izini sürerken ve Iraklı olan sınır bölgesinde Türk Askeri istihbaratı varlığını devam ettirirken, İran sınırında herhangi bir savaşa veya karmaşaya izin vermeyeceğini belirtti. Bu gelişme, şimdi Türkiye'de üslenmiş İsrail uçaklarının İran-Türkiye sınırında teftiş uçuşları yaptığı zamanda gerçekleşti. Ocak ortasında Tahran, YNK'yı kaygıları konusunda ikna etmek için Talabani'nin kalesi ve YNK tarafından kontrol edilen bölgenin merkezi olan

⁷³<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri#>

Süleymaniye'ye geniş bir delegasyon gönderdi. İran'ın Talabani'ye doğru eğilimi, İran'ın Kuzey Irak'ta zayıflayan jeopolitik konumunun bir sonucu olarak kavga eden iki kürt grubu arasındaki istenen etkiyi gösterdi. Bu gelişmeler gösterdi ki eğer İran'ın Azerbaycan'daki etkisi tehdit edilirse Tahran buna 1990'ların sonunda Kuzey Irak'a gösterdiğinden daha kararlı bir şekilde tepki verecekti.⁷⁴

2002'nin son ayları boyunca Türkiye-İran ilişkileri, dünyadaki birçok olay gibi ABD'nin Irak'a saldırı planlarından etkilendi. ABD'nin ilan ettiği amaçları; Irak reisi Saddam Hüseyin'i devirmek, nükleer silahlarından kurtulmak ve Baas partisini ve onun ideolojik kalıntılarını ve politik yapılarını, uşaklarını şeyhlerini ve onu destekleyen mafyasını ortadan kaldırmak. ABD her devleti sözde terörizmi desteklemekten vazgeçmeye teşvik etmek istediğini belirtti. Rejim temizliğinden sonra ABD resmi olarak amaçlarını yeniden belirlediğini açıkladı ki bu Iraktaki farklı etnik grupları özellikle Arapları ve Kürtleri tanıyacak federal bir hükümet sistemi aracılığı ile Irak'ı sözde demokratikleştirmekti. Bu söylemlere rağmen potansiyel zorlukları ve tehlikeleri düşünen İran ve Türkiye bu durumun ABD'nin gerçek amacı olup olmadığı konusunda emin değildi.⁷⁵

11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin küresel terörizme savaş açması sonucu Ortadoğu'da savaşlar, çatışmalar ve istikrarsızlıkların doğması; İran'ın ABD tarafından hedef ülke olarak görülmesi; İran'ın gizli nükleer çalışmalarının açığa çıkması; İran'ın zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olması; Türkiye'de AKP'nin iktidara gelmesi ve yeni bir dış politika vizyonunun geliştirilmesi; Türkiye'de hızlı bir şekilde ekonominin büyümesi; Türkiye'de enerjiye olan

⁷⁴KESKİN,a.g.m.,s.23

⁷⁵TAKAVİ,a.g.m.,s.155

ihtiyacın artması gibi genel olarak güvenlik ve ekonomi ile ilgili unsurlar 2002 sonrasında Türkiye-İran ilişkilerini şekillendiren unsurlar olarak kabul edilebilir.

2.2.SURİYE İLE İLİŞKİLER

2.2.1 Adana Mutabakatı

Türkiye ile Suriye arasında çok ciddi bir gerginlik sonrası Adana Mutabakatı imzalanmıştı. Adana Mutabakatı 20 Ekim 1998’de Türk heyetine başkanlık eden büyükelçi Uğur Ziyal ve Suriye heyetine başkanlık eden Siyasi Güvenlik Başkanı Tümgeneral Adnan Badr El Hassan arasında imzalanmıştı. Bu anlaşma ile Suriye, Türkiye’nin güvenlik kaygıları konusunda Türkiye’ye bazı sözler vermiş oluyordu.

Dönemin Dış İşleri Bakanı İsmail Cem’e göre belki bu anlaşma Suriye’den terör örgütünün hemen tasfiyesi sonucuna yol açmayacaktı ama PKK lideri Öcalan’ın Suriye’de saklanması engellenmesi ve iki ülke arasındaki iyi niyetin ortaya konması açısından çok önemliydi.⁷⁶

1998 Adana Mutabakatı ile oluşturulan yeni güvenlik düzenlemeleriyle Türkiye ve Suriye arasında ticaretten turizme uzanan geniş ölçekli bir işbirliği zeminin hazırlanmasını sağlamıştır. 1998 yılında imzalanan Adana Mutabakatı sonrası, 2000 yılına kadar iki ülke ilişkilerinde güven inşa etme çalışmaları devam etmiştir. 13 Haziran 2000 tarihinde Hafız Esad’ın cenaze törenine Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in katılması ve 2000 yılında Suriye Başbakan Yardımcısı Abdulhalim Haddam’ın Ankara’ya yaptığı resmi ziyaret ile ilişkiler olumlu bir gelişim sürecine girmiştir. Bu olumlu süreç içerisinde Türkiye ve Suriye’nin resmi kurumları, GAP

⁷⁶Ozan Örmeci, "Adana Mutabakatı ve Bugün", *Uluslararası Politika Akademisi*, <http://politikaakademisi.org/2012/04/10/adana-mutabakatı-ve-bugün/> (02.05.2016)

Bölgesel Kalkınma idaresi ve Suriye GOLD arasında 2001 yılında şehir ve kırsal bölgelerde su kalitesi yönetimi, kırsal kalkınma, sulama yönetimine katılım ve tarımsal araştırma konuları da ele alan bir işbirliği protokolü imzalanmıştır.⁷⁷

2002 yılı sonrası dış politikada yaşanan değişim sonrası Türkiye'nin Ortadoğu'ya artan ilgisi, 2003 yılında Irak'ın işgali sonrası ABD'nin Suriye üzerinde artan baskısı, Suriye'nin bölgede izolasyonu ve Irak'ın parçalanma ihtimalinin iki ülke üzerinde yarattığı ortak güvenlik endişesi Türkiye ve Suriye'yi birbirine yakınlaştırmıştır.⁷⁸

2.2.2. Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yakınlaşma

2000'lerin başında Türkiye-Suriye ilişkilerinde yakınlaşmayı sağlayan temel olgu güvenlik alanında işbirliği olmuştur. Teröre karşı işbirliği ve Irak merkezli ortak güvenlik kaygılarının yakınlaştırdığı iki ülke zamanla ekonomik, kültürel ve sosyal unsurları içeren çok boyutlu bir ilişki geliştirmiştir. Son 10 yıllık süreçte, Türkiye-Suriye ilişkilerinde yakınlaşmayı gerekli ve mümkün kılan faktörler Adana Mutabakatı ve Güvenlik İşbirliği, 2003 Irak Savaşı, Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları ve Ortadoğu Politikasında Yaşanan Değişim, İsrail'le İlişkiler, Suriye'nin İzolasyonu, Ekonomik Gerekçeleri göstere biliriz.⁷⁹

Uluslararası ilişkilerde karşılıklı ziyaretler, birçok bakımdan belirleyici durumundadır. Herhangi iki devlet arasında sık sık karşılıklı ziyaretlerin yapılması, sorunların çözümüne yönelik çalışmaların yapılmasına imkân vermektedir. Türkiye Suriye ilişkileri, bu durumun

⁷⁷Tuğba Evrim Maden, "Türk dış Politikasında Suriye Örneği ile Sınıraşan Sular", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt1, s. 94.

⁷⁸Maden, a.g.m., s. 37.

⁷⁹Oytun Orhan, "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Şam Ziyareti Işığında Türkiye-Suriye İlişkileri", *Orta Doğu Analiz*, 2009, Cilt:1 Sayı:6, ss. 40-44.

tipik bir örneğidir. İkili arasında bu dönemde yapılan ziyaretler birçok projenin hayata geçirilmesini sağlaması bakımından son derece önemlidir.⁸⁰

Suriyenin bağımsızlığı kazandığı 1946 yılından bu yana 60 yılı yakın bir zaman geçmesine rağmen iki komşu ülke arasındaki gergin ilişkiler Cumhurbaşkanı seviyesinde resmi bir ziyaret yapılmasını mümkün kılmamış hiçbir Cumhurbaşkanı Ankarayı ziyaret etmemişti.⁸¹ 2000 sonrası dönemde karşılıklı birçok ziyaret gerçekleşmiş ve bu ziyaretler, aynı zamanda birçok önemli gelişmeye de önayak olmuştur. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın cenaze törenine katılması ile başlayan ziyaret sürecini, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın ilk Türkiye ziyaretini gerçekleştirdiği 2004 yılı takip etmiştir⁸². Esad'ın ziyaretinin ardından iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, hızla gelişmiştir. İki ülkenin en uzun kara sınırlarının ortak olması, iki ülkenin kuzeye ve güneye açılımları konusunda işbirliğinin yapılmasını kolaylaştıran bir faktördür. Her iki ülkenin de dış ticaretinde sınırlar, büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda ekonomi, ikili ilişkilerin düzelmesinde ilk adım olmuştur.⁸³ Bu ziyaret daha çok ekonomik ağırlıklı nitelendirilmiş, yatırımlar, teşvik ve turizm olmak üzere üç ana başlıkta çerçeve anlaşması imzalanmıştır⁸⁴. Böylece yıllardır Hatay ile ilgili olan söylemler de ilişkiler önünde engel olmaktan çıkmıştır.⁸⁵

⁸⁰ Ayhan, "Türkiye Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi", **Ortadoğu Analiz**, 2009, Cilt:1, Sayı:11, ss.27.-33.

⁸¹ Çelikkol, a.g.e., s.123.

⁸² Ayhan, a.g.m., ss.27.-33.

⁸³ Gaytancıoğlu, a.g.e., s.120.

⁸⁴ "Sezer Esad'ı Köşkte karşıladı", **Hürriyet**, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/01/06/394655.asp> (10.05.2016)

⁸⁵ "Suriye'den sınır tanıyan anlaşma", **Milliyet**, <http://www.milliyet.com.tr/2004/01/06/siyaset/siy02.html> (10.05.2016)

2004 yılının ilk döneminde gelişen ilişkiler, özellikle ekonomik alanda somut adımların atılmasına neden olmuştur. Türkiye'nin Suriye ile işbirliğini geliştirme ve Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzalanması için yaptığı çalışmalar, olumlu karşılanmış ve STA, Suriye ile 22 Aralık 2004 tarihinde imzalanmıştır.⁸⁶

2007 yılında ise ilişkiler yine geliştirilmeye devam edilmiş, Eylül 2007'de yaşanan Suriye-İsrail sorunu sonrasında Ekim ayında Dışişleri bakanı Ali Babacan; Suriye, İsrail, Ürdün ve Filistin'i kapsayan Ortadoğu turuna çıkmış, ilişkilerin güven içinde ilerlediğinin mesajı verilmiştir.⁸⁷

Çok kısa süre içerisinde Beşar Esad da iade-i ziyarette bulunmuş 16-19 Ekim 2007 tarihleri arasında Türkiye'ye gezi düzenlemiştir. Ziyareti sırasında dönemin tartışılan gündemi olan Türkiye'nin sınır ötesi operasyonu ile ilgili olarak Esad, Türkiye'nin meşru müdafaa hakkı gereğince sınır ötesi operasyonu desteklediklerini, Türkiye'nin yanında olduklarının mesajını vermiştir.⁸⁸

İlerleyen süreçte de ilişkiler sadece siyasi iyileşmelerle kalmamış beraberinde ekonomik işbirliğini de getirmiştir. 2009 yılında ilişkiler stratejik boyuta taşınmış bu bağlamda iş forumları kurulmuş, vizeler kaldırılmıştır.

“Komşularla Sıfır Sorun Politikası” kapsamında iki ülkenin aştığı siyasal sorunlar ekonomik ilişkilerde de karşılığını bulmuş, taraflar arasındaki dış ticaret hacmi artışa geçmiştir. İki ülkenin ekonomik ilişkilerinin seyrinde önemli bir yer tutan, üç temel anlaşma ile günümüz

⁸⁶ Ayhan, a.g.m., s. 29.

⁸⁷ “Beşar Esad’ın Türkiye ziyareti ve bölgesel güvenlik”, 19 Ekim 2007

http://www.tasam.org/trTR/Icerik/700/bessar_esadin_turkiye_ziyareti_ve_bolgesel_guvenlik, (11.05.2016)

⁸⁸ “Esad: Operasyon yapın yanınızdayız”, *Hürriyet*, 18 Ekim 2007,

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=7512494&tarih=2007-10-19>, (11.05.2016)

ilişkileri devam ettirilmektedir. Bunlar; 06.01.2004 tarihli Çifte Vergilendirilmenin Önlenmesi Anlaşması, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması ile 22.12.2004 tarihli Serbest Ticaret Anlaşmasıdır ki; bu anlaşma “Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap cumhuriyeti arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması” olarak 1 Ocak 2007 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın temeli karşılıklı yatırımların teşvikine, mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılmasına, vergi ve miktar kısıtlamaları gibi engellerin aşılmasına dayanmaktadır.

Ayrıca malların serbest dolaşımı ile ilgili de kararlar yer almış, Suriye menşeli malların Türkiye’ye girişindeki gümrük vergisi gibi engeller kaldırılmış, Türkiye menşeli malların Suriye’ye girişi ile ilgili de gümrük vergilerinin oranına göre aşamalı olarak kaldırılması kararı alınmıştır.⁸⁹

2.2.3. Türkiye-Suriye İlişkilerinde Dönüşüm

2011 Mart ayına Suriye’de Esad karşıtı protestoların başlamasıyla Türkiye son birkaç yılda büyük bir yakınlık kurduğu sınır komşusu Suriye’de yaşananlarla yakından ilgilenmiştir. Suriye’de kısa süre içinde iç savaşı andıran bir durumun ortaya çıkmasıyla Türkiye-Suriye ilişkileri kopma sürecine girmiştir. Bu dönemde Türkiye- Suriye arasında meydana gelen gelişmeler sadece ikili ilişkilerin kopmasına neden olmamış; aynı zamanda Türkiye-Rusya ve Türkiye-İran arasında da bazı gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur.

⁸⁹Ali Rıza Sandalcılar, “Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Sektörel Analizi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:25, Sayı:3-4, 2011, ss. 214-215

Suriye’de olayların başlamasıyla Türkiye, her platformda Esad’ın halkına zulmettiğini dile getirmiş ve Esad’ın yönetimden bir an önce çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye, bu doğrultuda Suriye’deki olayların başlamasıyla aynı tutumu sergilemiş ve Esad’ın bir takım reformlar yapması gerektiğini belirtmiştir. Erdoğan’ın 2011 ABD ziyareti, Türkiye’nin Esad’a karşı uygulamayı düşündüğü politikaların açık bir şekilde dünyaya duyurulmasını sağlamıştır.

Suriye-Türkiye ilişkilerinin bu dönemde bozulmasına neden olan gelişmeler sadece Suriye’de yaşanan savaş değil; aynı zamanda doğrudan Türkiye’yi etkileyen olaylardır. Söz konusu olaylardan ilki 22 Haziran 2012 tarihinde bir F-4 Türk keşif Akdeniz’de Suriye tarafından düşürülmesi olmuştur. Kamuoyunda büyük bir tepkinin yükselmesinde neden olmuştur. Türk yönetimi, NATO’ya çağrıda bulunmuş ancak; NATO’dan yapılan açıklamalar, destek mesajlarından öteye geçmemiştir. Daha sonra Akçakale’ye Suriye top mermilerinin düşmesi sonucu 5 Türk vatandaşının ölmesi, ikili ilişkilerin içinden çıkılmaz bir hale gelmesine neden olmuştur.

Suriye, Türkiye ile girdiği bu kriz durumunda AKP’den önce yaptığı gibi PKK’ya yeniden destek vermiştir.⁹⁰

2.2.3.1 Arap Baharı

Arap dünyası, 2011 yılından itibaren otoriter iktidar yapılarına karşı gelişen halk hareketleriyle birlikte siyasi bir dönüşüm sürecine girmiştir. Arap halkları, demokratik ve ekonomik hak ve özgürlük

⁹⁰Nebi Miş, "Suriye 2011", *OrtaDoğu Yılığ* 2011, s. 268

taleplerini sokak yürüyüşleriyle dile getirmeye, otoriter iktidar yapılarına itiraz etmeye başlamıştır.

Arap toplumları insan haklarının korunması, siyasi özgürlüklerin sağlanması, gelirlerin adil paylaşılması ve işsizliğin giderilmesi için değişim istemektedir. Reform taleplerinin seslendirildiği gösteri yürüyüşleri ile başlayan ve bazı ülkelerde silahlı isyan hareketlerine dönüşen Arap uyanışı Tunus, Mısır, Libya ve Yemen’de iktidarların devrilmesine yol açmıştır.

Demokratikleşme istikametinde müspet bir gelişme olarak değerlendirildiği için çoğunlukla “Arap baharı” ifadesiyle isimlendirilen süreç, Orta Doğu’da aynı zamanda istikrarsız bir döneme yol açabilecek dinamikler ortaya çıkarmıştır. Dini, mezhepsel ve etnik farklılıklar temelinde beliren bu dinamikler, bölgede yeni çatışma alanlarına zemin hazırlarken bölge dışı aktörlerin de Orta Doğu’daki gelişmeleri yönlendirebileceği bir konjonktür meydana getirmiştir. Tunus ve Mısır’daki olumlu süreçlerin aksine Arap devriminin çıkmaza girdiği Suriye krizi bu açıdan kritik bir örnektir. Rusya’nın Akdeniz’deki tek askeri üssüne ev sahipliği yapan, İran’ın Arap dünyasındaki tek müttefiki olan Suriye’deki süreç Türkiye’yi de yakından ilgilendirmektedir.⁹¹

Wikileaks belgelerinde⁹² yer alan yolsuzluk iddialarının ortaya çıkmasıyla Tunus’ta başlayan süreç, Mohammad Bouazizi⁹³’nin işsizlik

⁹¹Atilla Sandıklı, Ali Semin, “Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye”, **BİLGESAM Yayınları**, İstanbul, 2012, s. 4.

⁹²WikiLeaks; kaynaklarının gizliliğini koruyarak, hükümetlerin ve diğer organizasyonların gizli belgelerini yayınlayan, İsveç merkezli bir uluslararası organizasyondur. Söz konusu belgelerde; Tunus Hükümeti ile ilgili olarak; “Ülkeyi yöneten ailenin,, ekonominin bütün alanlarına el attığı, mafya benzeri bir topluluk olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca Devlet Başkanı Zeynel Abidin Bin Ali’nin yaşlandığı, rejimde tıkanmalar yaşandığı, yerine kimin geçeceğinin bilinmediği, bu hırsızlar rejiminden kaçıp sığınacak bir limanın olmadığı, yönetimin en tepesindekilerin, kanunları en çok çiğneyen kişiler olduğu ve bu kişilerin iktidarda kalma olasılıklarının yüksek olduğu, sistemde bir kontrol mekanizmasının olmadığı” ifade edilmiştir. “Tunus’ta Bardağı Wikileaks Belgeleri Taşırdı”,2011, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/16766960.asp>, (16.05.2016)

yüzünden 18 Aralık 2010'da kendini yakmasıyla tırmanışa geçmiş, uydu kanalları, cep telefonları ve internet kullanımının yaygınlığı sayesinde hızla yayılmıştı.

Arap Baharı'nın nedenlerine yönelik birçok unsur ifade edilebilir ama hem mevcut ekonomik durumdan hareketle, hem de isyanda kullanılan söylemlerden hareketle ekonomik zorluklar ve halkların demokrasi talepleri, söz konusu ülkelerde gelir dağılımındaki dengesizlikler, yaygın fakirlik, yolsuzluklar, yozlaşmış yönetim sistemleri, kayırmacılık, yönetimin babadan oğula geçmesi ve halkın ülke yönetiminde söz sahibi olamaması⁹⁴ en önemli nedenler olduğu söylenebilir.

Özellikle eğitimli gençler arasındaki yüksek işsizlik oranı, Tunus ve Mısır'da toplumsal gerilimlere neden olmuştur. Sosyal medyayı çok iyi kullanan, dünyadaki değişimden haberdar olan gençler, rejime yönelik tepkilerini hem sanal ortamlarda hem de meydanlarda gösterme ihtiyacı duymuştur.

Suudi Arabistan, Libya ve Cezayir gibi ülkeler doğal kaynaklar açısından zengin olmasına karşın, bu kaynaklardan sağlanan gelirler, yönetime yakın çevreler arasında paylaşılırken, geniş kitleler bundan mahrum bırakılmıştır⁹⁵. Bu çerçevede geniş halk kitlelerinin yararlandığı alt yapı, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki eksikliklerin devam etmesi,

⁹³Üniversite mezunu olan 26 yaşındaki Muhammed Bouazizi, iş bulamadığı için seyyar satıcılık yaparak ailesinin geçimini sağlamaya çalışırken, sokakta çalışmak için izni olmadığı gerekçesiyle, el arabası polisler tarafından parçalanmış, kendisi de dövülmüş ve aşağılanmıştır. Polislerden şikayetçi olmak için başvuran Bouazizi istediği sonucu alamayınca, belediye binası önünde kendini yakmış ve kaldırıldığı hastanede hayatını kaybetmiştir. "Devrimin İki Yüzü",2012, <http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=5323&pid=4553>, (16.05.2016)

⁹⁴Arı, a.g.e., ss. 365-366.

⁹⁵S.Şensoy,"Orta Doğu'daki Son Gelişmeler ve Jeostratejik Manzara", **Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi**, 2012, http://www.tasam.org/trTR/Icerik/4934/orta_dogudaki_son_gelistmeler_ve_jeostratejik_manzara (16.05.2016)

toplumda yönetime karşı olumsuz duyguların pekişmesine neden olmuştur.

Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgali sırasında ABD'nin uyguladığı politikalar, Arap toplumlarının tepkisini çekmiş ve başta Mısır ve Tunus olmak üzere, Batı yanlısı Arap iktidarıyla halk arasındaki uçurum giderek açılmıştır. 2001'de Afganistan'a, 2003'te Irak'a yönelik müdahaleleri, ABD'nin bölgedeki olumsuz imajını daha da pekiştirmiştir. Bölgede İsrail ve Filistin arasında süregelen sorun da bölge devletlerinin Batıyla olan ilişkilerini birinci elden etkilemektedir.

Arap Bahar'ına hazırlıksız yakalanan Avrupa ve ABD, ilk başlarda, bekle-gör politikası izlemiş, olayların ciddiyetinin anlaşılması üzerine, Mart 2011'de NATO'nun Libya'ya düzenlediği hava operasyonlarıyla birlikte, bölgeye askeri ve mali yardımlara başlamıştır. Avrupa, Suriye konusunda Esed rejimini, giderek artan yaptırımlarla ekonomik ve diplomatik olarak zayıflatmayı amaçlamış, 22 Mart 2012'de yayınladığı bildiri ile Esed rejimini kınamış, Ağustos 2012'de bu ülkedeki elçiliklerini kapatmıştır.⁹⁶

Temmuz 2014 itibariyle bölgede İran'ın etkisi atmış, PKK'nın Suriye kolu PYD, bölgede bağımsızlığını ilan etmiş, IŞİD kendine ait sınırlar belirlemeye ve bölgede hâkimiyet alanını genişletmeye çalışmaktadır⁹⁷ ABD, Rusya ile Ukrayna yüzünden gergin olan ilişkilerini daha da kötüleştirmemek adına Suriye'de herhangi bir

⁹⁶İsmet Göçer,Sertan Çınar, "Arap Baharı'nın Nedenleri,Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri", **KAÜ İİBF Dergisi**, Cilt:6, Sayı:10, 2015, s. 58.

⁹⁷"IŞİD, Suriye ve Ürdün Sınırında İlerliyor", 2010, <http://www.cnnturk.com/video/dunya/isid-suriye-ve-urdun-sinirinda-ilerliyor> (16.05.2016)

inisiyatif almaktan kaçınmakta, sadece Irak askeri birliklerine teknik destek sağlayacak 300 tane özel harekât askeri gönderebilmiştir⁹⁸.

Tunus'taki olayların Suriye'ye uzanması ise 15 Mart 2011 tarihinde Suriye'nin Hamidiye Çarşısı'nda bir grubun, siyasî tutukluların serbest bırakılması yönündeki protestosuyla ilk sinyalin vermiştir.⁹⁹

Suriye'de ise 2011 yılında başlayan kargaşa, hala devam etmekte ve bu durum, uluslararası platformlarda en fazla tartışılan konulardan biri olmaktadır.¹⁰⁰

2.2.3.2 Suriye krizi ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkisi

Suriye'de iç savaşa dönüşen kriz ülke sınırlarının ötesinde sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Kriz; bölgesel ve küresel bir anlaşmazlığa sebep olmuş, Orta Doğu'da Şii-Sünni gerilimine zemin hazırlamış, Suriyeli sığınmacılar sorununu doğurmuş, PKK terör örgütüne farklı bir hareket alanı sağlamış ve böylece Türkiye'yi güneyde meşgul edecek bir istikrarsızlık meydana getirmiştir.

Bölgede krizin çözümüne yönelik Esed rejiminin devamı ve son bulması şeklinde iki yaklaşım öne çıkmıştır. İran, Irak ve Lübnan'daki Hizbullah Esed iktidarının ayakta kalması yönünde irade gösterirken, Türkiye ve başta Körfez ülkeleri olmak üzere Arap dünyası Suriye'de iktidar değişimini gerekli görmüştür. Suudi Arabistan ve Katar öncülüğünde Körfez ülkelerinin girişimiyle Suriye krizi Arap Birliği'nin

⁹⁸“ABD askerleri ‘danışmanlık’ için Irak’ta”, 2014

http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/06/140625_abd_askerleri_irak.shtml, (16.05.2016)

⁹⁹“Suriye’deki olayların gelişimi”, **HaberTürk**, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/671424-suriyedeki-olaylarin-gelisimi>, (12.05.2016)

¹⁰⁰Uğur Çil, “Dr. Detlev Quintern İle Röportaj”, **Ortadoğu Analiz**, Kasım 2011, Cilt:3, Sayı:35, s. 71.

gündemine taşınmış, Birliğin geliştirdiği barış planına Esed rejimi riayet etmeyince Suriye'nin üyeliği askıya alınmıştır.¹⁰¹

Esad'a yönelik artan baskılar ve ülkede gerilimin giderek büyümesi neticesinde, yukarda dile getirilen talepler doğrultusunda bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda; Suriye'de olağanüstü hal durumuna son verilmiş, binlerce Kürt'e vatandaşlık hakkı verilmiş ve hükümetin istifasıyla yeni bir hükümet kurulmuştur. Esad'ın yaptığı düzenlemelere rağmen, olaylar giderek büyümüş ve halkın taleplerinde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Bunların en dikkat çeken, ilk zamanların aksine reform isteklerinden çok muhalefetin Esad'ın gitmesi gerektiğini dile getirmeleridir. Sürecin ilerleyen dönemlerinde Esad, Suriyeli Kürtlerin de muhalefete dâhil olmasının önüne geçmek için PKK ve PYD ile işbirliğine gitmiş ve Suriye'nin kuzey bölgelerinde Kürtlerin yoğun bulunduğu bölgelerin denetimini PYD güçlerine teslim etmiş ve Kürtlerin askere alınmasını sağlamıştır.¹⁰²

Suriye, Türkiye'nin Orta Doğu ticareti için geçiş kapısı durumunda olup, bu ülkede yaşanan olumsuzluklar, Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Türkiye ve Suriye arasında 2000 sonrası dönemde iyice hızlanmış olan ekonomik ilişkiler, Suriye'de yaşanan kriz sonrası dönemde hızla bozulmaya başlamıştır.

2011 yılının Ağustos ayında Şam rejimine karşı resmen tavır alan Türkiye, 2011'in Kasım ayı sonunda Batılı müttefikleri ve Arap Birliği ile birlikte Beşar Esed'i ülkesindeki muhalefet ile müzakere etmeye zorlamak için bir dizi ekonomik, mali yaptırım tedbirleri aldı.

Bu yaptırımlar özellikle Suriye hükümeti ile ticari işlemlerin ve keza Türkiye ile Suriye merkez bankaları arasındaki ilişkilerin

¹⁰¹Sandıklı, Ali Semin, a.g.m., ss. 1-8

¹⁰²Sargı, a.g.e., s. 147.

dondurulmasını öngörüyordu. Bu tedbirler iki ülkenin stratejik ortaklık bağları ile birbirlerine bağlı olduğu dönemde tesis edilen mükemmel ekonomik ve mali ilişkilerin de sonunu getirdi.¹⁰³

Suriye'deki kriz Türkiye'yi ekonomik olarak başlıca üç yoldan etkilemektedir: Birincisi; iki ülke arasındaki ticaret hacminin azalması ve bu ülkeye yapılan ihracatın düşmesidir. Öyle ki Türkiye'nin 2009 yılında 1,424 milyar dolara oradan 2010'da 1,845 milyar dolara yükselen ihracatı, 2011 yılı sonu itibarıyla 1,611 milyar dolara geriledi¹⁰⁴. Türkiye Ekonomi Bakanı resmi bir demecinde, iki ülke arasındaki ticaretin 2012 yılında neredeyse donma noktasına geleceğini açıkladı¹⁰⁵. En çok etkilenen sektörler, Gaziantep, Adana ve Hatay gibi sınır bölgesindeki bazı illerin ekonomisinde önemli bir yer tutan taşımacılık¹⁰⁶. Krizden önce bu ülkeye ihracat yaparak büyüyen Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa'daki firmalar, krizle birlikte bu avantajlarını kaybetmiştir. İkincisi turizmdeki kayıplardır. Suriye devriminden önce her yıl 800 binin üstünde Suriyeli Türkiye'yi ziyaret ediyordu ama bu ülkede kan gövdeyi götürmeye başladığından beri ülkemiz ekonomisine en büyük darbe, Türk şirketlerinin Körfez ve Maşrik ülkelerine yolladığı mallarını Suriye üzerinden taşıyamaması oldu.¹⁰⁷

Suriye ile Türkiye arasındaki vizelerin 16 Eylül 2009'da karşılıklı olarak kaldırılmasının da etkisiyle, günübirlik alışveriş turlarıyla ve Krizden önce, zengin Suriyeli ve Orta Doğulular, Gaziantep ve çevre

¹⁰³ Bayram Balcı, "Suriye Krizi Türkiye'nin Ortadoğu Rüyasının Sonu mu?", **Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği**, İstanbul, 2012, s. 11.

¹⁰⁴ Balcı, a.g.m., s. 11.

¹⁰⁵ "Suriye Sınır Kapıları Mühürlendi, Dış Ticaret Çöktü", **Timeturk**, 25.07.2012, <http://www.timeturk.com/tr/2012/07/25/suriye-sinirkapilari-muhurlendi-dis-ticaret-coktu.html> (04.05.2016)

¹⁰⁶ Mehmet Ezer, "Suriye'deki olaylar en fazla Hatay ekonomisini vurdu", **Radikal**, 29 Temmuz 2012.

¹⁰⁷ Balcı, a.g.m., s. 11.

illerde gayrimenkul satın alırken, krizle birlikte bu durum sona ermiş ve yerini, konut kiralamaya çalışan sığınmacılar almıştır.¹⁰⁸

Halk ayaklanmasının başladığı 2011 yılı Mart-Ağustos döneminde Suriye'nin sadık müttefiki olan Türkiye, Beşar Esed rejimini memnuniyetsizlikleri gidermeye yönelik reformlar yapmaya ikna etmek konusunda başarılı olamadı. Ne kadar söylense azdır, Türkiye bu dönemde komşusu Suriye ile olan ve kendisi için birçok açıdan önem arz eden ilişkilerinin bozulmasından, hâlâ kaçınmak arzusunda. Çünkü Suriye, her şeyden önce, Türkiye'nin komşularla "sıfır sorun" ilkesi üzerine inşa ettiği ve ülkeyi bölgesel bir güce, hatta daha fazlasına dönüştürmesini beklediği yeni Ortadoğu politikasında merkezi bir konuma sahipti. Ayrıca, Suriye ile bu uyumlu ilişkilerin ekonomik nedenleri de bulunuyordu. İki ülke arasındaki önemli ticari ilişkilerin ötesinde Suriye, Türk ekonomisinin Mısır, Ürdün ve Körfez ülkeleri başta olmak üzere, bölgenin diğer ülkelerine açılan kapısıydı. Son olarak ve bilhassa Ankara, bir zamanlar Suriye'nin hamisi olduğu PKK'ye karşı sürdürdüğü terörle mücadelede Şam'la olan işbirliğine halel gelmesini istemiyordu. Ancak Ankara bütün çabalarına rağmen özellikle Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın nihayet, kadim dostuna laf anlatmanın imkânsızlığına ve Türkiye'nin Suriye muhalefetini desteklemekten başka bir çaresi olmadığına kanaat getirmesiyle, 2011 yılı Ağustos ayından itibaren ilişkilerin kopmasını engelleyemedi.

Türkiye bugün ve özellikle de Suriye'nin hava sahasını ihlal eden bir Türk keşif uçağını düşürmesinden bu yana, Şam rejimi muhaliflerinin destekçileri arasında ön saflarda yer alıyor.¹⁰⁹

¹⁰⁸Günter Verheugen ed.Şaban.Kardaş, "Arap Baharının Jeopolitik Zorluklarının Göğüslenmesi: AB-Türkiye Ortak Gündemi İçin Bir Çağrı", **TEPAV**, Sayı:1, 2012.

¹⁰⁹Bayram Balcı, a.g.m., s. 9.

2.3.İSRAİL İLE İLİŞKİLER

2.3.1. 1990-2002 Dönemi İlişkileri

1990 yılından sonra Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler hızla gelişmeye başladı. O yüzden bu döneme “Altın dönemi” denmiştir.

1992 yılında Türk Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş, 1993 yılında Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, İsrail’i ziyaret etti. 1994 yılında İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizmann Türkiye’yi ziyaret etti ve Türkiye’yi ziyaret eden ilk İsrail Cumhurbaşkanı oldu. 1996 yılında Türk Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de İsrail’e karşılık olarak ziyarette bulundu ve Süleyman Demirel de İsrail’i ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı oldu.

Altın döneminde Türkiye ile İsrail arasında 1994 yılında eğitim anlaşması, 1996 yılındaki askeri alanda eğitim, savunma sanayi işbirliği anlaşması, teknik işbirliği çerçeve anlaşması , serbest ticaret anlaşması gibi birkaç önemli anlaşma imzalandı.

Bu dönemde Türkiye’nin denge politikası İsrail’e kaymaya başlamıştır. Bunu ABD faktörü, Türkiye’nin iç politikası, Türkiye-Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler ve İsrail-Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler açısından açıklayabiliriz.¹¹⁰ Başta ABD faktörü açısından bakılacak olursa, Soğuk Savaşı bittikten sonra ABD “Yeni Dünya Düzeni” kavramı önesürdü. Bu kavram ABD’nin müttefik ülkeler ile Ortadoğu’daki barış sağlama çalışmalarını kapsamaktadır. Bu kavram doğrultusunda Türkiye ve İsrail arasındaki ilişkiler ve Türkiye’nin Ortadoğu politikası çok önemli rol oynamaktadır. ABD için Ortadoğu’da hem Türkiye hem de İsrail önemli müttefik ülkelerdir.

¹¹⁰Faruk SONMEZOGLU' (2006) ikinci Dünya Sava^ından Ciiiniimuze Turk Dış Polilikasi, Istanbul. Der Yayn.. s. 367

Türkiye'nin iç politikası açısından ise, 1990 yıllarda PKK sorunu sürekli Türkiye'yi tehdit ediyordu. Türkiye PKK ile mücadele etmek için savaş malzemesi almak zorundaydı. Fakat AB ve ABD'den ithal edilen mallara kota konuldu. Bunun sonucunda Türkiye İsrail'e yöneldi, İsrail ile askeri alanda birkaç anlaşma imzaladı ve İsrail ile diplomatik açıdan daha da yakınlaşmış oldu.

İsrail-Arap ülkeleri ilişkileri açısından bakılacak olursa, 1991 yılında Arap ülkeleri ve İsrail arasında Madrid Konferansı yapıldı ve barış süreci başladı. Madrid Konferansı'nda olumlu bir sonuç çıkmaya da bu konferans Arap ülkeleri ile İsrail arasında önemli bir dönüm noktasıdır. Arap ülkeleri ve İsrail arasındaki ilişkilerinin yumuşamaya başlaması, Türkiye'de İsrail karşıtı kamuoyu söylemlerini azaltmıştır.

Türkiye-Arap Ülkeleri ilişkileri açısından ise, Suriye, İran ve Irak PKK'yı desteklemiş ve Türkiye ile Suriye arasında su problemi tekrar gündeme gelmiştir. Bunlar Türkiye'yi İsrail'e yakınlaştıran önemli sebeplerdendir.

1999 yılında Abdullah Öcalan'ın yakalanması Türkiye ve Suriye arasındaki ilişkileri yumuşatmaya başlamış ve Türkiye'nin denge politikası tekrar kaymaya başlamıştır.¹¹¹

2.3.2. AK Parti Dönemi İlişkileri

AK Parti 3 Kasım 2002 seçimleri ile iktidara geldiğinde kucağında Irak Savaşı sorununu bulmuştu. Henüz devlet aygıtına tam manasıyla nüfuz edilememişken dış politikada bu derece ciddi bir sorunun baş göstermiş olması AK Parti iktidarının ilk yıllarındaki “bilinçsiz salınımları” analiz etmede dikkate alınması gereken önemli bir etkidir. Irak Krizi kısmen atlatıldıktan sonra AK Parti'nin dış politika

¹¹¹ Bashar BELA L (2012). 1993 yılı sonrası Türkiye - İsrail Askeri İlişkileri YLT . Ankara, s. 32

yöneliminin ne olacağı belirmeye başlamıştır. Bu çerçevede “komşularla sıfır sorun” politikası izlenmiş, bölgesel barış ve istikrarın sağlanması için bütün sorun alanlarında barışçıl çabaların aktif destekleyicisi olunmuştur. Medeniyetler Çatışması tezinin 11 Eylül Saldırıları sonrası yoğun bir şekilde tartışıldığı dönemde medeniyetlerin birbirleriyle karşılıklı etkileşimlerinin insanlığın geleceği açısından, geçmişte olduğu gibi, bundan sonra da önemli olacağı düşüncesinden hareketle Medeniyetler İttifakı projesi hayata geçirilmiştir. Özellikle Avrupa Birliği ile ilişkilerde alınan mesafe ve AK Parti iktidarının uluslararası politikada insan hakları, özgürlükler gibi alanlardaki aktif çalışmaları demokrasi ve İslam’ın bir arada olabileceğine dair güçlü bir kanaatin, batı kamuoyunda ve siyasi çevrelerinde oluşmasına zemin hazırlayacaktır. 1 Mart Tezkeresi’nin TBMM tarafından reddedilmesinin de Türkiye’ye olan uluslararası ilginin artmasını sağladığının altı çizilmelidir. 1 Mart Tezkeresi, kısa ve orta vadede ABD ile olan ilişkilerde derin bir krize yol açmış olmakla birlikte Türkiye’nin, Ortadoğu’daki krizin derinleştiği bir süreçte dış politika çıktılarını şekillendirmede daha serbest hareket etmesinin ve diplomatik manevra kabiliyetinin artmasının önünü açmıştır. Türkiye 1990larda ilişkilerinin çok bozuk olduğu İran ve Suriye ile ilişkilerini geliştirmeye başlamış, bu alanda ciddi mesafe kat etmiştir.¹¹²

AK Parti iktidarının ilk yıllarında Türkiye-İsrail ilişkileri yukarıda kabaca çizilen kontekst içerisine oturtulmaya çalışılmıştır. Ancak özellikle 2001’de Ariel Şaron liderliğindeki Likud Partisi’nin iktidara gelişinden sonra İsrail’in Türkiye’ye yönelik izlediği politikalardaki değişim dikkat çekicidir. ABD’nin önerileri doğrultusunda İsrail’in

¹¹²Yılmaz, Muzaffer Ercan (2010), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri”, Akademik Orta Doğu, 4(2), 49–65.

Musul-Haifa petrol boru hattını devreye sokarak Kerkük-Ceyhan boru hattını devre dışı bırakması İsrail'in Türkiye perspektifinin değişimini gösterir önemli bir gelişmedir. İsrail'in daha önce bölgeden göç etmiş Yahudilerin ellerindeki tapulara dayanarak Kuzey Irak'ta toprak edinmeye çalışması karşısında Türkiye İsrail'i uyarmış ve İsrail hükümetinin uluslararası hukuk sınırlarında hareket etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca İsrail'in Irak'ın kuzeyinde kurulacak Kürt devletine destek olacağı ve bu çerçevede Kuzey Irak'taki Kürt gruplarla politik ve askeri temas kurduğu yönündeki haberler bu dönemde artmaya başlamıştır. Türk hükümeti ise İsrail'in bu politikaları sonrası oluşan rahatsızlığı daha belirgin bir biçimde gösterebilmek için Ariel Şaron'un Rusya ziyareti dönüşünde Başbakan Erdoğan'dan talep ettiği randevuyu reddetmiştir.¹¹³

AK Parti'nin bölge politikası "barış ve istikrarın sağlanması ve sürdürülebilir olması" şeklinde formüle edilebilir. Bu çerçevede dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül 2004 yılında BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada bölgenin nükleer silahlardan arındırılması gerektiğinin altını çizerek İran'ın nükleer silahlanma faaliyetlerini durdurmasının yanı sıra İsrail'in de elindeki mevcut silahları imha etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Arap-İsrail sorununda AK Parti iktidarının Araplardan yana tavır aldığı ifade edilmelidir. 19 Mayıs 2004'te Başbakan Erdoğan'ın HAMAS liderlerinden Şeyh Ahmet Yasin ve Abdülaziz Rantisi'nin İsrail operasyonu sonucu öldürülmesi üzerine İsrail'in bölgede devlet terörü uyguladığı şeklindeki beyanı İsrail tarafında rahatsızlık ve tedirginlik meydana getirmiştir. İsrail Başbakan Yardımcısı Ehud Olmert'in ilişkileri yeniden düzeltmek amacıyla Başbakan Erdoğan'dan randevu talebinin gerekçe gösterilmeksizin

¹¹³[http:// www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=5117&pid=4553](http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=5117&pid=4553) (23.04.2017)

reddedilmesi ve Başbakan Ariel Şaron'un randevu talebinin de Erdoğan'ın programının yoğunluğu gerekçe gösterilerek reddedilmesi İsrail tarafındaki tedirginliği arttırmıştır. Ancak PKK'nın Kuzey Irak'ta faaliyetlerine yeniden başlaması, ABD ile 1 Mart Tezkeresi'ne bağlı olarak bozulan ilişkilerin düzeltilmesi ihtiyacı, Ermeni Soykırımı yasa tasarıları karşısında uluslararası destek ihtiyacı ve Kıbrıs'ta Annan Planı ile girilen kritik süreçte Türk dış politikasının gerginlikler sebebiyle meydana gelebilecek semptomları kaldıramayabileceği düşüncesi AK Parti'nin İsrail'le ilişkilerde yumuşamadan yana tavır alması ile neticelenmiştir. Önce dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül; Yaser Arafat'ın ölümünden sonra da Başbakan Recep Tayyip Erdoğan İsrail'i ziyaret etmiştir. Erdoğan bu ziyaretinde ikili ilişkilerin önemine dikkat çekerek, anti-semitizmin bir insanlık suçu olduğunu açıklamıştır. İzlenen çok yönlü ve çok boyutlu dış politika, Türkiye'nin Ortadoğu Barış Süreci'nde aktif ve yapıcı bir rol alabileceğine yönelik beklentileri arttırmıştır. Bu çerçevede Türkiye'nin İsrail ile Suriye arasında sürdürülecek müzakerelerde arabulucu ülke olması Suriye ve İsrail taraflarınca kabul görmüştür. Ancak İsrail'in izlediği politikalar Türkiye'nin tarafsız bir şekilde politika üretmesini imkânsız hale getirecektir. Bu anlamda ilk büyük kriz 2006'da İsrail'in Lübnan'a gerçekleştirdiği operasyonla belirmiştir. Hizbullah'ın her geçen gün güçlenmesi ve İsrail'e yönelik füze saldırılarını arttırması, İsrail'in güvenlik kaygılarının artmasına sebep oldu. İsrail'in amacı "yılanın başını" büyümeden ezebilmektir. Bu çerçevede müthiş yoğunlukta ağır silah ve bombardıman uçakları kullanılmasına ve Lübnan'ın özellikle Müslüman muhitleri neredeyse yerle bir edilmesine rağmen istenen sonuç elde edilemedi. Hizbullah karşısında düzenli bir ordudan beklenmeyecek kadar kayıp veren ve Hizbullah'ın saldırı iradesini

kıramayan İsrail büyük bir çelişki içerisine düştü. Çünkü aynı süreçte Filistin’de gerçekleştirilen seçimlerde HAMAS hükümeti kuracak çoğunluğa ulaştı. İsrail 2005’te Gazze’den tek taraflı çekilme planını yürürlüğe koymuştu. İsrail çekildikten sonra ise Gazze’nin kontrolü HAMAS’ın eline geçmişti. İsrail terör örgütü olarak tanımladığı HAMAS’la masaya oturmaya doğru ilerlemeye başlamış; bu esnada Lübnan saldırısının başarısızlıkla sonuçlanması İsrail politikalarını çıkmaza sokmuştu.¹¹⁴

Özellikle dış politikada eli zayıflayan Ehud Olmert içine düşülen kaos ortamından kurtulabilmek için iki ayaklı bir politika izlemeye başladı. Öncelikle Filistin sorununun çözümü için Annapolis Süreci başlatıldı. Amaç El- Fetih’i muhatap alarak HAMAS’ı sürecin dışına itebilmek; bu vesileyle Ortadoğu’da her geçen gün etkisini arttıran İran’ı dengelemektir. İkinci olarak ise Suriye ile müzakereler yeniden başlatılarak hareket alanı yaratılmaya çalışıldı.

Annapolis Süreci’nde ABD etkin rol üstlendi, dönemin Dışişleri Bakanı C. Rice mekik diplomasisi ile sorunun taraflarını masada tutmaya gayret etti. Ancak Annapolis Süreci HAMAS’ı dışlayarak zaten ölü doğmuştu. Uluslararası kamuoyu tarafından tanınmayan HAMAS ise iç politikada El - Fetih’i etkisizleştirici adımlar attı ve Haziran 2007’de Gazze’nin kontrolünü tamamen eline geçirdi. İsrail 2006 Lübnan Savaşı’ndan sonra hem Lübnan hem de Filistin üzerinde askeri ve siyasi caydırıcılığını kaybetmiş; HAMAS’ın her geçen gün güçlenmesi ile müthiş bir açmazın içine düşmüştü.¹¹⁵

Bir de bütün bunlara iktidar partisi Kadima’nın Ariel Şaron’dan sonraki lideri ve Başbakan Ehud Olmert hakkındaki yolsuzluk iddiaları

¹¹⁴ www.dw.de/t%C3%BCrkiye-israil-gerginli%C4%9Fi-kayg%C4%B1yla-kar%C5%9F%C4%B1land%C4%B1/a-15362603

¹¹⁵ [http:// www.ntvmsnbc.com /id/25246569/](http://www.ntvmsnbc.com/id/25246569/)

eklenince hükümet sarsılmaya başladı. Olmert yeniden aday olmayacağını açıklayınca 17 Eylül 2008’de Kadima liderliğine, Dışışleri Bakanı Tzipi Livni getirildi ve İsrail Parlamentosu Ekim 2008’de erken seçim kararı aldı. Ve İsrail tüm bu kaos ortamı içerisinde tam ipleri tamamen elinden kaçırmak üzereyken 27 Aralık 2008’de Gazze’ye “Dökme Kurşun” operasyonu başlatıldı. 3 Gazze’de Mısır’ın da diplomatik katkılarıyla sağlanan 6 aylık ateşkes 19 Aralık 2008’de sona ermiş; 24 Aralık 2008’de HAMAS İsrail’e roket fırlatmıştı. 4 27 Aralık’ta başlayan ve 25 gün süren İsrail saldırısı neticesinde 1403 Filistinli hayatını kaybetti 5303 kişi çeşitli şekillerde yaralandı. Gazze saldırısının en önemli amacı HAMAS’ın askeri yeteneğini, lojistik kaynaklarını, yer altı tünellerini yok edebilmektir. Bu sebeple 1,5 milyon kişinin yaşadığı 360 kilometrekarelik Gazze Şeridi’ne önce ağır bombardıman uçaklarıyla saldırı ardından 20000 askerle karadan bölgeye girdi. Operasyonda 1500 fabrika ya da imalathane, 20 cami, 31 güvenlik tesisi, BM’ye ait 50 tesis, 21 sağlık tesisi, 10 kadar su şebekesi ya tahrip oldu ya da tamamıyla kullanılamaz hale geldi.5 Gazze Saldırısı sürecinde ABD’de başkanlık seçimleri yeni tamamlanmış ve Barack Obama büyük değişim vaadiyle iktidara gelmişti. Obama seçim kampanyası boyunca iktidara geldiği takdirde Irak’tan asker çekeceği, Filistin sorununun çözümü için HAMAS’la da masaya oturabileceği, İran’la diplomatik yolların zorlanacağı gibi dış politika vaatleriyle uluslararası kamuoyunu büyük beklentiler içerisinde sokuyordu. Saldırı başladığında dünyaya değişim vaat eden Müslüman bir ailenin Hristiyan evladı, ilk zenci ABD Başkanı “barışsever” Obama 1500’ün üzerinde ölüme sebep olan katliam hakkında henüz göreve başlamadığı gerekçesi ile yorum yapamayacağını söyledi, köşesine çekildi. Saldırı AB’de dönem başkanlığı görev değişimi zamanına rastladı/rastlatıldı. Fransa

dönem başkanlığını Çek Cumhuriyeti'ne devrettikten sonra olası barış görüşmelerinde masanın dışında kalmamak için İsrail saldırısını kınadığını açıkladı. Sarkozy Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'le görüşerek taraflara ateşkes çağrısı yaptı. Bu durumda hiç kuşkusuz bütün bir Avrupa'nın yükünü omuzlarından atmış olmasının etkisi büyüktü. Dönem başkanlığını devralan Çek Cumhuriyeti ise önce HAMAS'ı suçladı, sonra İsrail'in kendini savunma hakkını kabul etmekle birlikte meşru müdafaa sınırının aşıldığını deklare etti.¹¹⁶

Herkes bir şekilde İsrail'in sınırı aştığında hemfikirdi. Beklenen 192 üyesiyle uluslararası sistemin en etkin aktörü olması beklenen BM'nin sürece müdahale etmesiydi.⁷ BM'nin yürütme organı gibi çalışan Güvenlik Konseyi ateşkes çağrısı yapmak için toplandı ancak ateşkes çağrısının yapılması ABD vetosuna takıldı. ABD, Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesinden birisi olduğu için literatürde "çifte veto" olarak isimlendirilen yetkiye sahipti dolayısıyla konunun gündeme gelmesi dahi engellenmiş oldu. İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırısında işlediği savaş suçlarını ortaya koyan Goldstone Raporu'nun BM'ye bağlı Uluslararası İnsan Hakları Konseyi'nde oylanmasında ise 6 üye red, 25 ülke olumlu, 13 ülke çekimser oy verdi. Red oyu veren ülkelerde ABD başı çekti. Red oyu kullanan diğer ülkeler ise Hollanda, İtalya, Macaristan, Ukrayna ve Slovakya oldu.⁸ İsrail'in Gazze Saldırısı başlamadan birkaç gün önce Olmert, Türkiye'nin Suriye ile İsrail arasındaki müzakerelerde kolaylaştırıcılık rolü sebebiyle Ankara'yı ziyaret etmiş; Başbakan Erdoğan'la baş başa görüşme gerçekleştirmişti. Ziyaretin hemen ardından saldırının başlamasını Başbakan Erdoğan "ikili ilişkilere ve kolaylaştırıcılık rolünün gerektirdiği güven ilkesine ihanet" olarak değerlendirdi. İsrail'in saldırının süresini uzatıp şiddet

¹¹⁶Uzer, Umut (2011), "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım", Ortadoğu Etüdleri, s, 137– 168.

yoğunluğunu arttırması üzerine İsrail'i "devlet terörü işlemek"le itham etti. En sert çıkışı ise 2009 Davos Dünya Ekonomik Forumu'ndaki meşhur "one minute" polemiği ile yaptı. Türkiye, İsrail'in saldırısına en sert tepki veren uluslararası aktör oldu. Bu durum Arap sokaklarında hem Türkiye'nin hem de Başbakan Erdoğan'ın prestij sağlamasına sebep oldu. Yurdun çeşitli yerlerinde düzenlenen Filistin'e destek mitingleri Arap coğrafyasında yakından takip edildi, özellikle İstanbul Çağlayan ve Diyarbakır mitinglerine Arap medyası büyük ilgi gösterdi, canlı bağlantı gerçekleştirerek gelişmeleri anında Arap coğrafyasına duyurdu. Türk Telekom Basketbol Takımı ile İsraili Beni Hasheron arasında gerçekleştirilecek maça da protestolar damgasını vurdu. Türkiye'nin Filistin meselesine bu derece agresif ve artık dışlanamaz şekilde angaje olması yalnızca iki ülkeyi rahatsız etti: İran ve İsrail. İsrail'de Lübnan Savaşı'ndan sonra merkez sağ yükselişteydi. Gazze saldırısı bu durumun değirmenine su taşıyan bir gelişme oldu. Öyle ki İsrail siyasetindeki tek gerçek sol parti olarak nitelendirebileceğimiz Maaretz bile Gazze saldırısına destek vermişti. Türkiye'nin Filistin sorununa bu şekilde dahil olması, İsrail dış politikasını şekillendiren en önemli unsur olan "çevrelenmişlik" hissini artırıcı ve İsrail'in agresif politikalarını tetikleyici tesir yaptı. İran ise bölgedeki etkisini yitirme olasılığı nedeniyle rahatsız oldu. "İlimli Arap Ülkeleri", HAMAS ve İran tarafından temsil edilen radikal İslam'ın yükselişi tehdidine karşı Batılı normlarda laiklik, demokrasi ve insan hakları konseptine sahip Türkiye'nin dengeleyici rolü sebebiyle durumun alternatif maliyeti değerlendirildiğinde memnun gözüktüler. Türkiye'nin ciddi bir bölgesel güç olması ile ABD'nin İran'ı dengeleme politikasında ciddi bir alternatif oluşturan ve dönüştürücü dış politika misyonu Obama yönetiminin açıkladığı dış politika ilkeleriyle uyum gösteren Türkiye'nin

Filistin sorunsalına eklemlenmesi ABD yönetimi tarafından dışlanmamıştır. İsrail - Türkiye ilişkileri Gazze Saldırısı sonrası dönemde de soğuk seyretmeye devam edecektir. İlk büyük kriz Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'nda Başbakan Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres arasında geçen ve “one minute krizi” olarak hatırlanan diyalog sonrasında yaşanmıştır. TRT'de yayınlanan Ayrılık dizisi sebebiyle İsrail tarafından Türkiye'ye nota verilmesi, Kurtlar Vadisi dizisinde İsrail'e hakaret edildiği gerekçesiyle Dışışleri Bakanlığı'na bir toplantıya çağrılan Türkiye Büyükelçisi'ne İsrail Dışışleri Bakanlığı'nda yapılan ve kamuoyunda “alçak koltuk krizi” olarak bilinen muamele bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bununla birlikte Türkiye 2010 yılının ilk aylarında İsrail'in OECD'ye girişine onay vererek ilişkilerde iyi niyetini göstermek istemiştir. Ancak bu iyi niyet gösterisinden bir kaç ay sonra İsrail-Türkiye ilişkilerini durma noktasına getiren Mavi Marmara saldırısı yaşandı.¹¹⁷

2.3.2.1. Mavi Marmara Olayı

31 Mayıs 2011 günü sabah saatlerinde İsrail deniz komandoları Gazze'ye insanî yardım taşıyan ve uluslararası bir organizasyonun parçası olarak ilerleyen Mavi Marmara ve beraberindeki diğer iki gemiye baskın düzenlediler. İsrail askerlerinin gemiye silahlı çıkarma yapması esnasında kendisini koruma gayretinde olan aktivistler İsrail askerlerine karşı basit düzeyde bir direniş göstermesine rağmen İsrail askerleri aktivistlere ateş açarak 9 kişinin ölümüne ve 50den fazla insanın yaralanmasına sebep oldu. Saldırı gerçekleştiğinde Başbakan, Dışışleri Bakanı ile birlikte Latin Amerika'da, Cumhurbaşkanı Gül de bir başka program sebebiyle yurtdışında bulunuyordu. Gelişmeler üzerine

¹¹⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/planet/18632049.asp>

programlar yarıda kesilerek Türkiye'ye dönülürken Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu New York'a geçerek BM Güvenlik Konseyi'ni acilen toplantıya çağırdı. Türkiye'nin çağrısı üzerine toplanan Güvenlik Konseyi, İsrail'i kınayan bir bildiri yayınladı. Başbakan Türkiye'ye döner dönmez parti grubunu topladı ve "İsrail'in Gazze'ye insani yardım götüren gemilere yaptığı kanlı katliamın her türlü laneti hak etmiş bir katliam"¹² olduğunu ifade ettikten sonra saldırının aynı zamanda uluslararası hukuka yapıldığını söyledi ve diplomatik dilin dışına çıkarak "zorbalı, haydutlar, korsanlar bile belli ahlâk kurallarına uyarlar. Hiçbir hassasiyete uymayanlara bu sıfatı yakıştırmak bile iltifat olur" cümleleriyle açıkça İsrail'i hedef aldı.¹¹⁸

Türkiye saldırı sonrasında İsrail'le gündemde olan üç askeri tatbikatın iptal edildiğini, görüşmelerde bulunmak üzere İsrail Büyükelçisi'nin merkeze çağrıldığını açıkladı. Ayrıca Türkiye İsrail'den taleplerini de merhumların ve yaralıların, alıkonulan tüm yolcuların ve gemilerin derhal iadesi, yardım malzemesinin Gazze'ye ulaştırılması, İsrail'in özür dilemesi ve tazminat ödemesi olarak açıkladı.

Mavi Marmara Saldırısı sonrası taraflar arasındaki ilk temas Brüksel'de gerçekleşti.¹⁵ Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile İsrail hükümetinin güvercin kanadından Sanayi Bakanı Eliazer Brüksel'de gizlice görüştüler. Ancak görüşmenin ertesi gün İsrail basınına sızdırılması görüşmenin sonuçsuz kalmasına sebep oldu. Ayrıca İsrail Dışışleri Bakanı Lieberman görüşmenin kendisinden habersiz yapıldığını söyleyerek çok sert tepki gösterdi. 2 Ağustos 2010'da BM Genel Sekreteri Ban-ki Moon tarafından BM bünyesinde faaliyet gösterecek olan ve Mavi Marmara saldırısını uluslararası hukuk açısından inceleyip

¹¹⁸İsrail'le ilişkiler Koptu!, <http://www.haber7.com/haber/20110902/Turkiyeden-Israile-5-yaptirim.php>

BM'yi bilgilendirmeyi amaçlayan bir komisyon kuruldu. Komisyonun başkanlığını Yeni Zelanda eski Başbakanı Sir Geoffrey Palmer, başkan yardımcılığını ise Kolombiya eski başkanı Alvaro Uribe yapacaktı. Komisyonda İsrail'i İsrail Savunma Bakanlığı hukuk eski danışmanı Joseph Ciechanover, Türkiye'yi ise emekli büyükelçi Özdem Sanberk temsil etti. 3 Aralık 2010'da Haifa yakınlarında çıkan ve İsrail'in tek başına söndürmekte çok yetersiz kaldığı yangının söndürülmesi çalışmalarına Türkiye, Başbakan Erdoğan'ın talimatıyla yangın söndürme uçakları göndererek destek oldu. Bu gelişme sonrası İsrail Başbakanı Netanyahu Başbakan Erdoğan'ı arayarak teşekkür etti. Ayrıca alçak koltuk krizinin mimarı olan Dışişleri Bakan Yardımcısı da Türkiye'ye hassaten teşekkür ettiklerini açıkladı. Bu gelişmelerden sonra Haaretz Gazetesi Netanyahu'nun Türkiye ile ilişkileri geliştirmek için yeniden harekete geçtiğini açıkladı. Ancak bu olumlu ortam fazla devam etmedi. İsrail'in 17 Aralık'ta Güney Kıbrıs Rum Kesimi ile imzaladığı Münhasır Ekonomik Bölge sınırlandırma Anlaşması İsrail-Türkiye ilişkilerinin yeniden gerilmesine sebep oldu. Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada, "GKRY ile bu tür bir anlaşma yapılmasının, Kıbrıs Türklerinin hak ve çıkarlarını yok saymak anlamına geleceği, Kıbrıs müzakerelerini olumsuz etkileyeceği ve Doğu Akdeniz'de barış ve istikrara katkı sağlamayacağı vurgulanmıştı" ifadeleriyle anlaşmayı eleştirdi. İsrail Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Yigal Palmor ise, "Bu, İsrail ile Kıbrıs (Rum kesimi) arasında ikili bir anlaşmadır ve üçüncü ülkeleri hiçbir biçimde etkilememektedir. Üçüncü bir ülkenin bu konuda söz söylemesini anlayamıyoruz" açıklamasını yaptı.¹¹⁹

¹¹⁹ BM İnsan Hakları Konseyi Mavi Marmara raporunu onayladı, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/15898133.asp>

Takip eden süreçte Türkiye İsrail ile ilişkilerin normalleşebilmesi için yakınlarını kaybeden ailelere tazminat ve Türkiye’den özür dilenmesini önşart olarak belirledi. İsrail’de bu konu üzerine tartışmalar devam ederken İsrail hükümetinin bir aylık derin bir kriz yaşaması, Ocak 2011 itibariyle Tunus’ta başlayıp etkisini genişleten “Arap Baharı”nın ilgiyi başka bir noktaya kaydırması sebebiyle Türkiye-İsrail ilişkilerinin normalleşmesi açısından atılacak adımlar ikinci planda kalmaya başladı.

120

Bu sırada BM tarafından hazırlanan Palmer Raporu da ilişkilerin alacağı seyrin ortaya çıkması açısından önemsenmekteydi. Eylül 2011 itibariyle Palmer Raporu’nun henüz açıklanmadan The New York Times tarafından ayrıntılarının yayınlanması Türk tarafınca son derece olumsuz karşılandı. 19 Raporun açıklanmadan medyaya sızdırılmasının ortaya çıkardığı skandalın yanı sıra, İsrail’in Mavi Marmara’ya düzenlediği saldırının ve Gazze Ablukası’nın meşru olduğunu ifade etmesi Türkiye’yi yaklaşık bir yıl sonra İsrail’e karşı tutumunu sertleştirmeye itti. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu düzenlediği basın toplantısında İsrail’le ilişkilerin 2. kâtip düzeyine indirildiği, yapılan askeri anlaşmaların askıya alındığı, seyrüsefer serbestisinin sağlanabilmesi adına gerektiğinde önlem alınması, Gazze Ablukasının tanınmaması, Uluslararası Adalet Divanı’nda incelenmesi için gerekli girişimlerin yapılması, Mavi Marmara olayında mağdur olanların haklarının aranması için uluslararası ortamda her türlü desteğin verilmesi kararlarının alındığını açıkladı. 20 Ayrıca Cumhurbaşkanı Abdullah Gül yaptığı açıklamada Türkiye’nin Palmer Raporu’nu tanımadığını ifade etti.²¹ Gelişmeler üzerine BM Genel Sekreteri Ban-kiMoon hem Türkiye’nin hem de İsrail’in Ortadoğu için önemli olduğunu söyledi ve

¹²⁰ İsrail Palmer Raporu’nu kabul etti, <http://www.hurriyet.com.tr/planet/18640330.asp>

Ortadoğu barış sürecinin menfaati için her iki ülkeye de ilişkilerini düzeltmesi çağrısında bulundu.

ABD adına açıklamayı ABD Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Victoria Nuland yaptı. Türkiye ve İsrail'in aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı üzüntü duyduklarını belirten Nuland, hem Türkiye'nin, hem de İsrail'in müttefik ülke olduğunu hatırlatarak, iki ülkenin de bu sorunu çözmeye gayret etmelerini istedi. Almanya Dışışleri Bakanı Guido Westerwelle ise Türkiye'nin tavrını eleştirdi. Türkiye-İsrail gerginliğini kaygıyla izlediklerini ve uzlaşmaya yönelik adımların atılması gerektiğini ifade etti. Almanya'nın arabuluculuğu önerisinde de bulunan Westerwelle, Türkiye'den İsrail'le yeniden diyaloga geçmesini talep etti.¹²¹

2.4. IRAK İLE İLİŞKİLER

2.4.1 Körfez Savaşı Sonrası İlişkiler

Körfez Savaşı veya Birinci Körfez Savaşı, kod adı Çöl Fırtınası Harekatı (Operation Desert Storm) 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan krizin sonucunda, ABD öncülüğünde, Birleşik Krallık, Fransa, Suudi Arabistan, Suriye, Mısır'ın da aralarında bulunduğu 37 ülkenin dahil olduğu koalisyon gücünün Irak'a karşı düzenlediği askeri harekat (17 Ocak 1991-28 Şubat 1991).

Körfez Savaşı, Basra Körfezi Savaşı, Kuveyt Savaşı veya Birinci Irak Savaşı (2003'te başlayan Irak Savaşı'ndan sonra) gibi adlarla da bilinir. 2 Ağustos 1990'da Irak'ın güneydoğu komşusu Kuveyt'i işgal etmesi uluslararası tepkilere neden olmuş, tepkilerin sonucu olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeleri tarafından Irak'a karşı bir

¹²¹ Türkiye - İsrail Siyasi İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

dizi ekonomik yaptırım uygulamaya konmuştur. ABD Başkanı George H. W. Bush kendi ülkesinin birliklerini Suudi Arabistan'a yollarken, başka ülkelerden de bölgeye askeri güç göndermeleri çağrısında bulundu. Bunun sonucu olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonraki en geniş çaplı askeri koalisyon gücü ortaya çıktı. ABD koalisyon gücünün asıl ağırlığını oluştururken Birleşik Krallık, Fransa, Suriye, Mısır, Suudi Arabistan diğer başat güçlerdi. Suudi Arabistan savaşın 60 milyar ABD Doları tutan maliyetinin 36 milyarlık kısmını tek başına karşıladı.¹²²

Harekat, 17 Ocak 1991'de Irak güçlerini Kuveyt'ten çıkartmak için yapılan hava bombardımanıya başladı. Bunu 24 Şubat'taki kara harekatı izledi. Harekat sonunda Irak'ı Kuveyt'ten çıkaran koalisyon güçleri mutlak bir zafer elde etti. Kuveyt'in kurtarılmasıyla beraber, kara harekatının başlamasından 100 saat sonra ateşkes ilan edildi. Irak, Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın Irak sınırında süren hava ve kara harekatlarına karşılık olarak, Suudi Arabistan'daki koalisyon hedeflerine ve İsrail'e karşı Scud füzeleriyle karşılık verdi.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Nisan 1991'de kabul edilen 687 no'lu kararıyla ateşkes hükümleri ilan edildi. 687 no'lu kararın uygulanmasına yönelik uygulamalar ve bu kararı takip eden kararlar 12 yıl sonra başlayacak başka bir savaşa neden oldu.¹²³

Türkiye Körfez Krizi'nin ilk günlerinden itibaren Irak karşıtı cephede yer aldığı işaretlerini vermiştir. Bunun nedenleri de aşırı silahlanmasıyla bölgede değişimci bir ülke görünümünde olan Irak'ın Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi'ne karşı tutumu ve PKK 'ya verdiği destek olmuştur. Türkiye, Irak'ın Kuveyt'i işgalini kesinlikle kabul etmemiştir ancak başlangıçta tedbirli davranmıştır. Türkiye'nin

¹²² Dedeoğlu, a.g.m., s. 16.

¹²³ Tayyar Arı, Basra Körfez ve Ortadoğu'da Güç Dengesi, Alfa Yayınları, Bursa, 1998 , s. 201.

Irak’a karşı ilk eylemi, uluslararası baskıların yoğunlaştığı bir sırada Türkiye’nin BM Güvenlik Konseyi’nin aldığı 661 sayılı karara uyarak Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını kapatması olmuştur. Bu Türkiye’nin Irak’a karşı konan ambargoya katılması demektir. Aynı kararlar Türkiye, Irak ile olan bütün ticari ilişkilerini de kesmek zorunda kalmıştır. Daha sonra ise, NATO Çevik Kuvveti Türkiye’ye çağırılmış, Türkiye’nin Irak sınırına askeri yığınak yapılmıştır. Bu Körfez Krizi nedeniyle Irak’a karşı Türkiye’nin uyguladığı aktif dış politikası değişmiştir. Türkiye’nin Araplar arası sorunlarda tarafsız kalınması ilkesini terk ettiğini de görüyoruz. Türkiye Irak ile ortak sınıra sahip tek NATO ülkesiydi ve dolayısıyla kriz boyunca Türkiye adından sıkça söz ettirmiş, önemli bir konuma sahip olmuştur.¹²⁴

Körfez Krizi’nde Türk dış politikasının belirlenmesinde Cumhurbaşkanlığı, Hükümet, Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay arasında önemli görüş ayrılıkları olmuştur. Hükümete verilen “yabancı ülkelere asker gönderme ve Türkiye’de yabancı asker bulundurma” yetkisine dayanarak Türkiye’ye Irak’tan gelebilecek olası bir saldırıyı caydırmak amacıyla NATO Çevik Kuvveti’nin Türkiye’ye çağırılması gündeme gelmiştir ve NATO Çevik Kuvveti’nin Türkiye’ye sevki kararlaştırılmıştır. Irak karşıtı politika ve ambargo Türk ekonomisini önemli ölçüde etkilemiştir. Bunda, Türkiye açısından, Irak’ın en ucuz ve kolay yoldan petrol sağlanan ülke olmasının ve Irak’ın Türkiye’de üretilen malların alıcısı bir ülke olmasının ve iki ülke arasında son yıllarda çokça gelişen sınır ticaretinin de payı vardır. Dünya Bankası’na göre, krizle birlikte zarara uğrayan ülkeler arasında Türkiye 1990 ‘da 2 milyar 100 milyon dolarla ilk sırada yer almıştır. Türkiye uğradığı bu zararı karşılamak için ABD, AB, Japonya ve Suudi Arabistan Türkiye’ye

¹²⁴ Arı, “Geçmişten Günümüze Ortadoğu...”, a.g.e., ss. 578-579

birçok vaatte bulunmuştur. Ancak görülüyor ki daha sonra bunların birçoğu gerçekleşmemiştir.¹²⁵

Türkiye, "Körfez Savaşı"ndan sonra, 1991 Eylülünden bu yana Kuzey Irak'taki otorite boşluğu nedeniyle Irak'tan özel bir izin almadan, kendi güvenliğini savunma (self-help) ilkesine dayanarak izleme operasyonları gerçekleştirmiştir. Normalde böyle bir izleme operasyonu uluslararası hukuk gereği önceden yapılan antlaşmalarla belirlenerek ya da komşu ülkenin izni ile yapılır. Ancak komşu ülkede otorite boşluğu varsa rıza alınması yoluna gidilmez. Görülüyor ki I. Körfez Savaşı(1991) ile ABD Ortadoğu'da varlığını daha da güçlendirmiştir. ABD'nin 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra, Orta Doğu bölgesini yeniden yapılandırmaya karar verdiği görülmektedir. Afganistan'ın işgali ile başlayan bu süre, 2003 yılının Mart ayında ABD'nin Irak'ı işgali ile devam etti. Bu 2003 yılında olan işgal aslına bakılırsa sadece Saddam Hüseyin'in yönetimden uzaklaştırılması olarak görülmemeli. Bu işgal küresel etkileri de olan Orta Doğu bölgesine şekil verme girişimidir. ABD bu politikasını Büyük Orta Doğu Projesi adıyla dünya kamuoyuna sunmuştur. ABD'nin tek taraflı Irak'ı işgali dünya kamuoyunda büyük tepkilere sebep oldu.¹²⁶

2.4.2 Amerikanın Irak'a Mühahilesi Sonrası Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Irak'a yeni bir Amerikan saldırısının gündeme geldiği 2001 yılının sonlarından itibaren Türkiye, 1990'lar boyunca benimsediği politikasına uygun biçimde, Irak'ın bölünmesine karşı olduğunu, bölgede bir Kürt devleti kurulmasına izin vermeyeceğini ve Irak'taki Türkmenlerin

¹²⁵ Dedeoğlu, a.g.m. ss. 11-32

¹²⁶ Doğan, a.g.e. s. 87

korunmasının öncelikleri arasında olduğunu açıkladı. Dahası, Kürt devletinin kurulmasını savaş sebebi sayacağını ilan etti.

Irak'ın işgaliyle sonuçlanan 2003 Martındaki işgal öncesinde Türkiye'nin Irak politikası öncelikle sorunun barışçıl yollardan çözülmesi Irak'ın BM kararlarına uyması ve BM kararı olmaksızın Irak'a karşı güç kullanılmaması doğrultusunda idi. Bu doğrultuda Türkiye bir taraftan, Irak hükümeti ile diyalog içinde olmaya ve onu BM ile işbirliği yapmaya ikna etmeye çalışırken bir taraftan da bölge ülkeleri nezdinde yaptığı girişimlerle sorunun güç kullanımına varmadan için işbirliği olanaklarını araştırmaktaydı. Bu arada Türkiye ABD'nin olası bir operasyon için kuzeyden cephe açabilmesine olanak sağlayacak biçimde ABD'nin Türkiye'ye ve Irak'ın kuzeyine askeri güç konuşlandırmasına izin vermesi yönündeki baskılar karşısında öncelikle uluslar arası meşruiyetin temel olduğunu vurgulamakla beraber yine de bunun belli koşullar altında mümkün olabileceğini Amerikan tarafına iletmişti.¹²⁷

Türkiye üzerinden Irak'a yönelik ikinci cephenin açılmasına izin verecek tezkerenin 1 Mart 2003'te Meclis'te gerekli çoğunluğu sağlayamaması ABD de soğuk düş etkisi yapmıştır. Bu aşamada Türkiye, çok tarihi bir karar vererek, Türk topraklarında Amerikan askerlerinin konuşlanmasına izin vermedi. ABD ile ilişkilerini tümüyle bozmak istemeyen Türkiye, operasyon başladığı zaman bu ülkeden gelen talep üzerine bazı hava koridorlarını tahsis etti. Ayrıca, insani yardım ve kurtarma operasyonlarında destek sağlama konusunda işbirliği sözü verdi. Bununla birlikte, ABD Türkiye'nin savaş sırasında Kuzey Irak'a

¹²⁷“ABD'nin Irak'tan Çekilmesinin Irak ve Ortadoğu'ya Olası Etkileri”, Bilgesam, <http://www.bilgesam.org/incele/1132/abd%E2%80%99ninirak%E2%80%99tan-cekilmesinin-irak-ve-ortadogu%E2%80%99ya-olasietkileri/>

girmemesini istedi. Türkiye de bazı koşullar ortaya çıkmadığı sürece TSK'nin Irak'a girmeyeceğini garanti etti.¹²⁸

Savaş sonrası dönemde Türk-Amerikan ilişkileri için en talihsiz gelişme 4 Temmuz'da Süleymaniye'deki Türk irtibat timine mensup özel kuvvet subaylarından 11'inin Amerikalılarca tutuklanması olmuştur. Bu olay iki ülke ilişkilerindeki güven ortamına ve stratejik ortaklığa çok ciddi bir darbe indirmişti. Aslında bundan sonra her iki taraf da ilişkinin eskisi gibi olmayacağını gayet iyi bilmekteydi. Gerçekten bu olayla birlikte, taraflar kabul etmek istemese de, Türk-Amerikan ilişkilerinde bir yol ayırımına girildiği anlaşılmıştı.

Daha önce Türkiye'den asker talebinde bulunan Amerikan yönetiminin PKK/KADEK konusunda net bir tavır ortaya koyamamasının da etkisiyle, taraflar arasındaki müzakerelerden tatmin edici bir sonuç alınamaması, hatta ABD'nin Irak'taki grupların muhalefetini önemsiyor bir tavır ortaya koyması Türk hükümetinin Meclisten 7 Ekim'de aldığı Irak'a asker göndermeye ilişkin izin tezkeresini 7 Kasım'da kullanmamama kararı almasına yol açmıştır. Bu arada tarafların Irak politikasında olduğu gibi Suriye ve İran politikalarında da farklı noktalarda oldukları anlaşılmıştı. Özellikle İsrail hükümetinin Filistin konusundaki sert tutumunu sürdürmesi ve Amerikan yönetiminin sessiz kalması ya da dolaylı da olsa bu politikaya destek vermesi Türk-Amerikan ilişkilerinin genel olarak Orta Doğu politikasında da ciddi bir farklılaşmanın ortaya çıktığını göstermekteydi.

Buna karşılık “Büyük Orta Doğu Projesi” adıyla kamuoyuna yansıyan fakat ana parametreleri yeterince açık olmayan yeni Amerikan politikasına Türk hükümeti destek vereceğini açıklamıştır. Türk hükümetinin bu projeden anladığı bölgenin ekonomik ve demokratik

¹²⁸ <http://www.mfa.gov.tr/dis-politikagenel.tr.mfa> (15.04.2017)

anlamda gelişmesine katkıda bulunmak biçimindedir. Ancak ABD'nin bu proje ile neyi amaçladığı konusu kamuoyunda tartışılmaya devam etmektedir. Özellikle Irak'ta başarılı olunacağı varsayımına dayalı söz konusu projenin İsrail güvenlik sorununun yanı sıra ABD'ye bölgede güvenli bir gelecek sağlamayı amaçladığından kuşku duyulmamaktadır.¹²⁹

Özetle Türkiye'nin Irak savaşı ve sonrasındaki politikalarının etkisini incelediğimizde; ABD'nin Irak'a müdahale edeceği söylentisinin yayılmaya başladığı ilk andan itibaren Türkiye buna karşı olduğunu her fırsatta açıkladığını görürüz. Savaşın engellenebilmesi için ABD ve Bölge ülkeleri nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Savaşın engellenmesinin mümkün olmadığını anladığında savaş dışı kalmayı tercih etmiştir. Fakat Türkiye'nin savaşta ABD'nin yanında aktif rol oynamasının, Türkiye'nin Kuzey Irak politikasını önemli ölçüde etkilediği aşîkârdır.

Türkiye'nin Irak savaşı sonrasındaki Ortadoğu politikalarının başarısı da tartışmalıdır. Türkiye işgalden bu yana, Irak sorununu Bağdat üzerinden tanımlamasına rağmen bu politikalarının yürütülmesinde yetersiz kalmıştır. Irak'taki tüm siyasi grupları kapsayan bir politika geliştirememiştir. Farklı gruplar Türkiye'ye ziyarette bulunmalarına rağmen, sistemli ve ortak bir hedef çerçevesinde Iraklı gruplar üzerinde etkinlik sağlanmasında başarılı olunamamıştır. Iraklı Kürt gruplarla açıktan bir çatışma havası yaratılmıştır. Diğer yandan, Türkiye'nin Türkmenler politikasında da önemli sorunlar bulunmaktadır. Irak Türkmen cephesi ise kendisinden beklenen başarıyı gösterebilmiş değildir. Türkiye, Irak sorununu Orta doğuda ki genel değişim içine

¹²⁹ "Bu kriz de inşallah bizi teğet geçecek",
<http://www.cnntrk.com/2008/ekonomi/genel/10/20/bu.kriz.de.insallah.bizi.teget.gececek/497555.0/index.html>,

yerleştirenemiştir. Irak'ı merkeze koyan bütüncül bir yaklaşım yerine, konu bazında dönemsel girişimler ön plana çıkmıştır. Lübnan krizi, Kuzey Irak sorunu İran'ın nükleer projeleri ya da HAMAS'ın iktidara gelmesi konusundaki dış politika hamleleri ve bunların mantığı tutarsızlık göstermiştir. Bölgedeki gelişmeler karşısındaki çelişkili adımlar, Orta doğudaki genel bir başarının Kuzey Irak Politikasına yansımalarını engelledi.¹³⁰

¹³⁰ Mehmet Şahin, Arap Baharı Kışa mı Dönüşüyor?, <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4280> (13.04.2017)

SONUÇ

Ortadoğu politikamız özelinde söylenecek çok şey bulunmakla birlikte, özellikle vurgulanması gereken husus, son yıllardaki Ortadoğu'ya açılım politikasının özünde doğru bir yaklaşım olduğu, aslında gecikmiş bir politik ayar teşkil ettiği, Ortadoğu'da varlık göstermek, bayrak göstermek, Türk mevcudiyetini ve geçmişini hatırlatarak, bu birikimden tarih ve coğrafya bağlamında yararlanmak, ihtilafların çözümünde nazım rol oynamak, yumuşak gücümüzü sonuna kadar kullanmak, sempati, sevgi ve güven kazanmak, güçsüzlere, göçmenlere, bize sığınanlara ve haksızlığa uğrayanlara azami yardımı yapmak, olabildiğince anlaşmalar zinciri ve işbirliği mekanizmaları kurmak, talep edip isteyenlerle deneyimlerimizi paylaşmak (modellik iddiasında bulunmadan), özetlemek gerekirse, geçmişte ihmal ettiğimiz Ortadoğu'yu kazanmak, kimsenin karşı çıkamayacağı kadar önemli ve doğru politikalarlardır. Suriye ile ilişkiler incelenirken öne çıkan iki sorun, Suriye'nin PKK'ya sağladığı destek, PKK liderini ülkede barındırması ve su sorunuydu. Su sorunu dönem öncesi geçmişe de sahip olmakla birlikte, sadece Suriye'yi değil, Irak'ı da ilgilendiren, dolayısıyla Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki bir problemdir. Ne var ki dönem içerisinde Irak'ın Körfez Savaşı sonrası içine düştüğü konum, Irak'ı bu konuyu geri plana itmeye zorlamıştır. Türkiye ve Suriye arasındaki sorun, PKK sorununa da paralel olarak tırmanış göstermiştir. İki ülke arasında 1992 yılında imzalanan güvenlik protokolüne rağmen Suriye, PKK'ya destek sağlamayı sürdürmüştür. Ankara'da genel kanı, Suriye'nin daha fazla su elde etmek için, PKK'yı Türkiye'ye karşı koz olarak kullandığı şeklinde oluşmuştur. Türk yetkililer bu koşullarda, Suriye'nin Türkiye'den daha fazla su almasının mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Buna karşın Suriye, su sorununu Arap ülkelerinin

gündemine taşıyarak, uluslararası alanda Türkiye'yi sıkıştırmaya çalışmış, diğer yandan da PKK'ya verdiği desteği sürdürmüştür.

Suriye ile ilişkilerden farklı olarak önceki dönemlere kıyasla büyük gelişme gösteren İsrail ile ilişkiler, 1996 yılında imzalanan askeri ve ekonomik işbirliği anlaşmaları ile doruğa ulaştı. Türkiye açısından anlaşmaların imzalanmasında temel motivasyon, PKK'ya destek sağlayan Suriye üzerinde baskı oluşturmaktı. İki ülkenin askeri ilişkilerde yakınlaşması, İsrail ile önemli problemleri bulunan Suriye üzerinde zorlayıcı etki yapabilirdi. Bu etkinin payını saptamak güç olmakla beraber, Şam yönetimi 1998 yılının Ekim ayında Abdullah Öcalan'ı ülke dışına çıkardı ve PKK'ya destek olmayacağına dair taahhütte bulundu. Öte yandan İsrail ile yapılan anlaşmanın ardından hızla artan işbirliği, dönem sonuna gelindiğinde sürse de, 1996-1998 arasındaki hızını kaybetmişti. Daha açık bir ifade ile, Suriye ile PKK sorununun çözümü sonrasında, İsrail ile ilişkiler eski yoğunluğunu yitirdi. Bu koşullarda Türkiye'nin PKK ile mücadelesinin, İsrail ile ilişkilerinde de öne çıktığını söylemek mümkündür.

Türkiye-İran ilişkilerinin ana gündem maddelerini ideolojik çatışmanın kaynaklık ettiği rejim ihracına yönelik suçlamalar ve İran'ın PKK'ya desteği oluşturdu. Türkiye içerisinde İslamcı hareketin yükselişe geçmesi, İran ile ilişkilerde tansiyonun yükselmesine neden oldu. Buna karşın gerginlik Suriye ile ulaştığı noktaya gelmezken, doğalgaz boru hattı projesi gibi işbirliği alanları yaratma imkanı yakalandı. PKK sorunu ikili ilişkilerde özellikle dönemin ilk yarısında etkili oldu.

Irak ile ilişkilere damgasını vuran konu, şüphesiz Kuzey Irak'ın statüsü ve bölgedeki PKK varlığıydı. Dönem süresince Türkiye, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasının önüne geçmek istedi.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

ARI, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005

TURAN, Ömer, **Tarihin Başladığı Nokta OrtaDoğu**, Yaydağ Yayınları, İstanbul, 2002

DURSUN, David, "Orta Doğu neresi? Sübjektiv Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi", **Fırat Üniversitesi OrtaDoğu Araştırmalar Merkezi Birinci Orta Doğu Semineri**, Elazığ, 2003

YAVUZ, Nuri, "Sark Meselesi Açısından Ortadoğu Gelişmeleri", **Fırat Üniversitesi Yayınları**, Elazığ, 2003

Ahmet Davudoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001

ÖZTÜRK, Mustafa ve diğerleri, **Birinci Orta Doğu Semineri Bildirileri**, Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ, 2004

MİŞ Nebi, "Suriye 2011", **OrtaDoğu Yıllığı 2011**

SANDIKLI, Atilla, Ali Semin, "Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye", **BİLGESAM Yayınları**, İstanbul, 2012

SANDIKLI, Atilla, **Satranç Tahtasında İran**, TASAM Yayınları, İstanbul, 2007.

Gökhan ÇETİNSAYA, **Türk-İran İlişkileri: Türk Dış Politikasının Analizi**, DER Yayınları, İstanbul, 2010

TAŞCIOĞLU, Ömer Lütfi, ABD'nin Küreselleşme Politikaları, 1. Bs., Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, Ağustos 2006

SONMEZOĞLU Faruk (2006) ikinci Dünya Sava^ından Ciiiniimuze Turk Dış Polilikasi, Istanbul. Der Yayn

ARI Tayyar, Basra Körfez ve Ortadoğu’da Güç Dengesi, Alfa Yayınları, Bursa, 1998

MAKALE VE DERGİ VE GAZETELER

Doğaç Özdemir, "OrtaDoğu Kavramının Kısa Tarihi", **Gazete Bilkent**, 04 Ekim 2014

H. Burç Aka, Ensar Nişancı , ”Neo-Oryantalizm ve Orta Doğu’yu Anlamak”, **Yalova Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:5, Sayı:9, 2015

Şadiye Deniz, “Orta Doğu'nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:5, Sayı:20, 2012

Osman Nuri Özalp, "Orta Doğu Neresi? Orta Doğu'nun Tanım ve Tasnif Sorunu", **Türk-Alman Üniversitesi- İ.İ.B.F**

H.Altay, U.Nugay, ” Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013, Cilt:6, Sayı:3

Murat Köylü, “Büyük Orta Doğu Projesi (BOP),Türkiye ve Suriye”, **Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, 2015

Mesut Elibüyük, “Orta Doğu’nun Coğrafya Bakımından Adı, Yeri, Önemi”, **Orta Doğu Araştırmalar Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1

Davut Kılıç, “Orta Doğu’nun Dini Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:13, Sayı:1, 2008

Ayşe Özer, Cahit Kırağa, "Türkiye – Orta Doğu İlişkileri", **Akademik Perspektif Enstitüsü; Aylık Süreli Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:1, Sayı:2, 2014

Tuğba Evrim Maden, "Türk dış Politikasında Suriye Örneği ile Sınırşan Sular",**Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi**, Cilt1

Oytun Orhan, "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Şam Ziyareti Işığında Türkiye-Suriye İlişkileri", **Orta Doğu Analiz**, 2009, Cilt:1 Sayı:6

Ayhan, "Türkiye Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi", **Ortadoğu Analiz**, 2009, Cilt:1, Sayı:11

Ali Rıza Sandalcılar, "Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Sektörel Analizi", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:25, Sayı:3-4, 2011

İsmet Göçer,Sertan Çınar, "Arap Baharı'nın Nedenleri,Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri", **KAÜ İİBF Dergisi**, Cilt:6, Sayı:10, 2015

Uğur Çil, "Dr. Detlev Quintern İle Röportaj", **Ortadoğu Analiz**, Kasım 2011, Cilt:3, Sayı:35

Bayram Balcı, "Suriye Krizi Türkiyenin Ortadoğu Rüyasının Sonu mu?", **Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği**, İstanbul, 2012

Mehmet Ezer, "Suriye'deki olaylar en fazla Hatay ekonomisini vurdu", **Radikal**, 29 Temmuz 2012.

Günter Verheugen ed. Şaban. Kardaş, "Arap Baharının Jeopolitik Zorluklarının Göğüslenmesi: AB-Türkiye Ortak Gündemi İçin Bir Çağrı", **TEPAV**, Sayı:1, 2012.

Burcu Kaya Erdem, "Ortadoğu'da "Küçük" ama "Önemli" Olabilmek: "Katar" Örneği", **Akademik Orta Doğu**, Cilt:4, Sayı:1, 2009

Bilgehan Emeklier, Nihal Ergül, “Petrolün Uluslararası İlişkilerde yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik”, **Bilge Strateji**, Cilt;2, Sayı:3, Güz 2010

SARIKAYA, Yalçın, “Geçmişten Günümüze İran: Tarih, Siyaset, Toplum ve Kültür”, Dış Politika Araştırmaları Merkezi, Rapor No: 2, 2012

ORAN, Baskın, “Eksen Kaydırma Meselesi”, Makale, Radikal

DUM, Şebnem, “Türkiye’nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti”, Ortadoğu Analiz Cilt:4 Sayı:43, Ankara, Temmuz 2012

ŞEN, Gülriz, “İran ve Arap Baharı, Söylem ve Siyaset”, Ortadoğu Etütleri, Cilt 3,Sayı 2, Ocak 2012

Yılmaz, Muzaffer Ercan (2010), “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri”, Akademik Orta Doğu

Uzer, Umut (2011), “Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım”, Ortadoğu Etütleri

Serdar Sakin, Can Deveci, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı/ Relationships of the USA and The Great Middle East Special Issue**, 2011

TEZLER

Zişan Şirin Ayrancı, "**Türkiye-Suriye ilişkileri**", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006.

İsmail Levent Atmaca, “**Arap-İsrail Savaşları ve Orta Doğu’ya Etkileri**”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2008

Ali Burhan, “**Filistin İsrail Çatışması ve Hamas**”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2008

Hamit Çelik, “**Orta Doğu’da ABD Politikaları ve Büyük Orta Doğu Projesi**”, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2014

Hüseyin Erdönmez, “**Avrupa Devletlerinin Orta Doğu Politikası İle ABD’nin Büyük Orta Doğu Projesi**”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2010

H.Tofige, “**Uluslararası İlişkilerde OPEC’in Petrol Politikası**”, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi Bakı, 2015

Bashar BELA L (2012). **1993 yili sonrası Türkiye - İsrail Askeri İlişkileri** Yüksek Lisans Tezi . Ankara

Haktan Elban, **Yeni dünya arayışında Ortadoğunun geleceği**, İstanbul Yeniüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, İstanbul, 2017

İNTERNET KAYNAKLARI

Nuran Taşlıgil, Güven Şahin, "OrtaDoğu kavramı ve Türkiye'de OrtaDoğu coğrafyası ile ilgili bir literatür

çalışması" http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu11makale/nuran_tasligil_guven_sahin.pdf Erişim Tarihi: (15.04.2017)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Orta_Doğu (17.04.2017)

Ortadoğu’daki Değişim’in Ekonomi Politigi
<http://www.bilgesam.org/Images/Haberler/HaberlerDiger/Ortadogudakigelismelerinekonomipolitigi.pdf> (21.11.2017)

Altuğ Günal, “Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye”,
http://www.onlinedergi.com/makaledosyaları/51/pdf2004_1_15.pdf
(02.01.2017)

<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/jeopolitik/ortadogu.htm> (22.11.2017)

Ekrem Yaşar Akçay, Ömer Engin Çelenay, “Ortadoğu’daki Domino Etkisi : Suriye örneği”
<http://www.bilgesam.org/Images/Haberler/HaberlerDiger/imec1.pdf> (02.02.2017)

http://aliisler.8m.com/bolum1.htm#_ftnref38

BP Energy Outlook, Outlook to 2035,
<http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/energy-outlook-2035.html>(27.02.2017)

Ortadoğuda dinler ve tarih
<http://www.elazighaberkent.com/mobil/kose-yazisi/291/ortadoguda-dinler-ve-tarih.html> (12.06.2017)

Türkiye Petrolleri “Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu”, Mayıs 2015,
<http://www.enerji.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSe kt%C3%B6r+Raporu%2FHP DG SEKTOR RPR.pdf> (27.02.2017)

BP Statistical Review of World Energy June 2015.
<http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> (05.02.2017)

BP Statistical Review of World Energy June 2015.
<http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/statistical-review-2015/bp-statistical-review-of-world-energy-2015-full-report.pdf> (05.02.2017)

Ramazan Kurtoğlu, “ABD Siyaset Stratejisinde Evanjelist-Kabalist Felaket Filmleriyle Psikolojik Savaş Operasyonları ve Türkiye”

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iusoskon/article/download/1023004774/1023004337>(22.01.2017)

Ilknur Şemşek, "Türkiyenin Jeopolitik Önemi; Köprü mü? Kanat mı? Merkez mi?"

http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/turkiye_kopru_mu_kanat_mi_merkez_mi_b4156f55-1433-4a8b-b420-0ec349a42fef.pdf
(25.04.2017)

İlter Türkmen, "Sönmez Köksal ve Özdem Sanberk, "Türkiye ve OrtaDoğu'da çalkantı",

<http://www.gif.org.tr/Documents/Türkiye%20ve%20Ortadoğu'da%20Çalkantı.pdf> (27.04.2017)

"Türkiye'nin dünya üzerinde stratejik önemi ve etkenleri",

<http://blog.milliyet.com.tr/AramaBlogger/turkiye-nin-dunya-uzerinde-stratejik-onemi-ve-etkenleri/Blog/?BlogNo=17669> (25.04.2017)

"Türkiye'nin Dünya Üzerindeki Yeri ve Önemi (Cografi Konum Bakımından)" ,

[http://www.orta%20dogu/Türkiye'nin%20dünya%20üzerindeki%20yeri%20ve%20önemi%20\(cografi%20konum%20bakımından%20\).mht](http://www.orta%20dogu/Türkiye'nin%20dünya%20üzerindeki%20yeri%20ve%20önemi%20(cografi%20konum%20bakımından%20).mht)
(30.04.2017)

Ozan Örmeci, "Adana Mutabakatı ve Bugün", **Uluslararası Politika Akademisi**,

<http://politikaakademisi.org/2012/04/10/adana-mutabakati-ve-bugun/>
(02.05.2016)

“Sezer Esad’ı Köşkte karşıladı”,

Hürriyet,<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/01/06/394655.asp>
(10.05.2017)

“Suriye’den sınır tanıyan anlaşma”, **Milliyet**,

<http://www.milliyet.com.tr/2004/01/06/siyaset/siy02.html>
(10.05.2017)

“Beşar Esad’ın Türkiye ziyareti ve bölgesel güvenlik”, 19 Ekim 2007
http://www.tasam.org/trTR/Icerik/700/bessar_esadin_turkiye_ziyareti_ve_bolgesel_guvenlik, (11.05.2016)

“Esad: Operasyon yapın yanınızdayız”, **Hürriyet**, 18 Ekim 2007,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=7512494&tarih=2007-10-19>, (11.05.2017)

<http://www.hurriyet.com.tr/planet/16766960.asp>, (16.05.2017)

“Devrimin İki Yüzü”,2012,
<http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=5323&pid=4553>,
(16.05.2017)

S.Şensoy,“Orta Doğu’daki Son Gelişmeler ve Jeostratejik Manzara”,
Türkiye Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi,
2012,http://www.tasam.org/trTR/Icerik/4934/orta_dogudaki_son_gelistmeler_ve_jeostratejik_manzara (16.05.2017)

“İŞİD, Suriye ve Ürdün Sınırında İlerliyor”, 2010,
<http://www.cnnturk.com/video/dunya/isid-suriye-ve-urdun-sinirinda-ilerliyor> (16.05.2017)

“ABD askerleri ‘danışmanlık’ için Irak’ta”, 2014
http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/06/140625_abd_askerleri_irak.shtm, (16.05.2017)

“Suriye’deki olayların gelişimi”, **HaberTürk**,
<http://www.haberturk.com/dunya/haber/671424-suriyedeki-olaylarin-gelisimi>, (12.05.2017)

“Suriye Sınır Kapıları Mühürlendi, Dış Ticaret Çöktü”, **Timeturk**,
25.07.2012, <http://www.timeturk.com/tr/2012/07/25/suriye-sinirkapilari-muhurlendi-dis-ticaret-coktu.html> (04.05.2017)

Hasan LANCERDİ, 'TÜRKİYE ve İRAN: Farklı İslami Modellerin Laboratuvarı' <http://www.fikritakip.com/home.asp>

Fikri YAVAŞ, '21. YÜZYIL ve ORTADOĞU'
<http://www.timeturk.com/yazardetay.asp?Newsid=12040>

YILMAZ TEZKAN, 'TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ'
<http://www.haber10.com/makale/977/>

Arif KESKİN, 'PRAGMATİZMİN ÇÖKÜŞ SİNYALLERİ'
[http://www.asam.org.tr\(16.04.2017\)](http://www.asam.org.tr(16.04.2017))

Salih BIÇAKÇI, 'SORULAR VE CEVAPLAR ARASINDA TÜRKİYE-İRAN'
<http://www.salihbicakci.com/akademik/sorular-ve-cevaplar-arasinda-turkiye-iran>
[http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri#\(04.04.2017\)](http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri#(04.04.2017))

"Tüpraş da İran ile iş yapmayacak" <http://www.haberler.com/tupras-da-iranile-is-yapmayacak-2261101-haberi>

<http://www.irna.ir/en/News/81804426>

<http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=5117&pid=4553>
(23.04.2017)

İsrail'le İlişkiler Koptu!,
<http://www.haber7.com/haber/20110902/Turkiyeden-Israile-5-yaptirim.php>

BM İnsan Hakları Konseyi Mavi Marmara raporunu onayladı,
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/15898133.asp>

İsrail Palmer Raporu'nu kabul etti,
<http://www.hurriyet.com.tr/planet/18640330.asp>

Türkiye - İsrail Siyasi İlişkileri, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>

“ABD’nin Irak’tan Çekilmesinin Irak ve Ortadoğu’ya Olası Etkileri”, Bilgesam,

<http://www.bilgesam.org/incele/1132/abd%E2%80%99ninirak%E2%80%99tan-cekilmesinin-irak-ve-ortadogu%E2%80%99ya-olasietkileri/>

<http://www.mfa.gov.tr/dis-politikagenel.tr.mfa> (15.04.2017)

"Bu kriz de inşallah bizi teğet geçecek",

<http://www.cnnturk.com/2008/ekonomi/genel/10/20/bu.kriz.de.insallah.bizi.teget.gececek/497555.0/index.html>,

Mehmet Şahin, Arap Baharı Kışa mı Dönüşüyor?,

<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=4280> (13.04.2017)